

RECENZII

„Revista Arheologică” - Seria nouă, vol. I, nr. 1 (396 p.) și nr. 2 (444 p.), editată de Institutul de Arheologie și Etnografie a Academiei de Științe a Moldovei, sub redacția lui Eugen Sava, Chișinău, 2005.

O adevărată surpriză plăcută a sosit de la Chișinău în momentul în care ne-a parvenit revista mai sus menționată. Ne grăbim să afirmăm că este o frumoasă reușită.

Revista, în noua formă, își propune să publice lucrări monografice, studii, discuții, materiale și rezultate ale cercetărilor din teren, studii interdisciplinare, recenzii, lucrări privind patrimoniul cultural și de muzeografie etc. Menționăm că în volumele de față au fost ocupate, cu prisosință, toate rubricile propuse. Redactorul responsabil al noii publicații este cunoscutul cercetător dr. hab. Valentin Dergaciov, directorul Institutului de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe a Moldovei, iar adjunctul său este dr. hab. Eugen Sava, cel care a dirijat apariția acestui prim volum, editat în două părți. Membri în colegiul de redacție sunt, de asemenea, cercetători care s-au afirmat cu succes în viața științifică de la Chișinău, dar și de la București, Moscova și Odesa.

Cele două părți ale primului volum din 2005 totalizează 840 de pagini, în care sunt cuprinse 55 de titluri. Se distinge ușor că diriguitorii publicației îi doresc o accesibilitate internațională prin atragerea de colaborări din diverse centre din afara Republicii Moldova; cele mai multe de la Odesa (Ucraina), apoi de la Poznan (Polonia) și Moscova (Rusia). Sunt și contribuții din România, de la Iași și București. În ceea ce privește limbile utilizate de autori remarcăm publicarea a numai trei materiale în engleză; celelalte contribuții au apărut, oarecum la paritate, în limbile română și rusă, ultima răspândită în spațiul exsovietic, dar cu o penetrație mai redusă în alte spații europene.

Paleta tematică a celor publicate cuprinde diverse materiale care, cronologic, se înscriu de la cercetări privind paleoliticul până la cele de arheologie medievală. Menționăm și prezența a două studii de numismatică medievală și, așa cum și-au propus redactorii, nu lipsesc cercetări interdisciplinare, discuții, recenzii etc.

Într-o recenzie cu dimensiunile impuse celei de față nu putem trece în revistă toate materialele publicate. Amintim numai câteva, cu mențiunea că alegerea este subiectivă, dictată de sfera noastră de preocupări. Nu putem totuși să ometem monografia lui V. Dergaciov referitoare la descoperirile de sceptre de piatră, din răsăritul Europei, lucrare care însumează 160 de pagini de sinteză și discuții, privind fenomenele de restructurări etno-culturale din eneolitic (vol. 1/2, p. 6-166).

Din partea întâi ne-a atras atenția contribuția lui Oleg Levițki și a Tatiane Demcenco privind obiceiurile funerare practicate de comunitățile hallstattiene târzii din nordul Basarabiei (vol. I/1, p. 44-71), prilej care dă posibilitatea autorilor să revadă tot ansamblul de descoperiri aparținând grupului vest-podolian (după noi, numele mai adecvat ar fi cel de podolo-moldav). Asupra acestui studiu al autorilor din Chișinău, cu sugestii interesante, ne propunem să revenim mai pe larg în alt cadru.

Între discuțiile înserate în prima parte amintim pe cele ale lui Vasile Haheu privind aspectul cronologic al genezei culturii getice timpurii (vol. 1/1, p. 92-97) și pe cel al Nataliei Mateevici, stăruitoare cercetătoare a importurilor elene în lumea getică; de data aceasta, ea investighează primele materiale amforistice datate în sec. VI-V a. Chr. (vol. 1/1, p. 110-119).

În ambele volume, Vlad Vornicu revine la studierea importanteii așezări și necropole de la Budești, cercetând fie ceramica lucrată cu mâna (vol. 1/1, p. 331-339), fie ceramica romană de import (vol. 1/2, p. 295-331 – ultimul în colaborare cu Larisa Ciobanu).

Interesant este și studiul lui Igor Bruiako de la Odesa, care își propune să abordeze o problemă dificilă, cea a cimerienilor, prin discutarea necropolei de la Stoicani, unde el deosebește și o componentă ilirică, contopită în mediul tracic, spre deosebire de alți cercetători care individualizează o componentă estică, cea a cimerienilor (vol. 1/2, p. 202-211).

În fine, amintim articolul foarte interesant semnat de Octavian Munteanu – publicat în limba engleză, vol. 1/2, p. 247-257 – referitor la o serie de studii pe care autorul, pe bună dreptate, le critică. Aceste teorii emise la Chișinău (autor Mark Tkačuk), dar și în alte spații exsovietice, susțin că populația getică din spațiul pruto-nistriean este venită din sudul Dunării și, după o viață plină de succes (cu mari așezări fortificate), de mai multe secole, la mijlocul sec. al III-lea a. Chr. dispăre în mod misterios, fără a lăsa urme pe acest teritoriu. Desigur, această teorie combătută de O. Munteanu, are o certă conotație care nu se înscrie în cercetarea arheologică obiectivă.

La sfârșitul acestei succinte semnalări bibliografice subliniem și o inițiativă lăudabilă a redacției, care a acordat studenților și masteranzilor posibilitatea de a debuta în această revistă prin publicarea unor recenzii.

Conținutul bogat și variat al publicației, prezentarea ei grafică ne determină ca în încheiere să o socotim o reușită și să-i dorim „Revistei Arheologice” un mare succes și frumos viitor.

Mircea Ignat

Octavian Liviu Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș – Černeathov de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*, Bibliotheca Archaeologica „Hierasus” – Monographica, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, 354 pagini + 390 planșe.

Autorul acestei cărți, aici numai semnalată, este arheologul botoșănean O. L. Șovan binecunoscut prin săpăturile sale arheologice ca și prin numeroase studii publicate în reviste de specialitate din țară și străinătate, fapt ce nu mai face necesară o prezentare mai detaliată a sa.

Paginația mai sus precizată, ca și formatul A4 al cărții, impresionează de la prima vedere prin volumul ei masiv, rezultat al cercetării unui monument de o anvergură deosebită. La Mihălășeni s-au dezvelit 520 de morminte și alte 25 de complexe diferite, în care s-au descoperit peste 3500 de obiecte; este unul dintre cele mai mari monumente din

sec. IV p. Chr., cercetate în România. Din perspectiva cifrelor menționate se pot înțelege dimensiunile acestei monografii arheologice de excepție. Ordonarea, studierea și ilustrarea integrală a tuturor, cum este lesne de înțeles, a impus un efort deosebit, dus la capăt cu rezultate notabile.

Cartea are opt capitole, în care sunt discutate sistematic și cu corectitudine toate aspectele cercetate. După descrierea săpăturilor, a metodologiei aplicate și a prezentării descoperirilor, un capitol de un interes deosebit este cel în care sunt analizate tipologic diferite categorii de obiecte. Numai ceramica cuprinde 1200 de vase cu forme și variante deosebite! O atenție aparte se acordă accesoriilor vestimentare și obiectelor de podoabă și toaletă, care dau, între altele, și coordonatele cronologice ale vestigiilor de aici. Seria variată, cu peste 150 de fibule a făcut posibilă o încadrare cronologică corectă. Nici obiectele utilitare (amnare, cuțite, fusaiole etc), folosite în viața de zi cu zi, nu sunt mai puțin importante, ele reflectând, într-o anumită măsură, utilajul tehnologic al epocii.

Având în vedere că cercetarea arheologică contemporană presupune investigații interdisciplinare, autorul a folosit intens expertizele antropologice efectuate de dr. Dan Botezatu, publicate anterior în revista Muzeului din Botoșani. Pe această bază s-a reușit relevarea a o serie de date foarte interesante. Nu omitem că volumul face referiri și la alte cercetări interdisciplinare care dau demersului autorului o notă de modernitate.

Capitolul privind cronologia evident că reamintește, în primul rând, rezultatele obținute din analiza tipologică a obiectelor cu valoare cronologică, dar se abordează problema cu metodologii moderne, și anume, statistica combinatorie (cititorul poate consulta în acest sens numeroasele tabele cu incidența descoperirilor) și stratigrafia orizontală. Din acest unghi de vedere, încadrările cronologice propuse de autor sunt demne de a fi subliniate, ele fiind elaborate cu o mare precizie.

O atenție sporită a fost acordată descifrării unor aspecte ale vieții spirituale reflectate în ritul și ritualurile funerare, atât de diverse la Mihălășeni, consecință a amalgamului etnic caracteristic sec. IV p. Chr. Între toate informațiile oferite în acest capitol trebuie să remarcăm faptul că autorul, cu prudență, atribuie mormintele fără inventar și cu o orientare est-vest, unei comunități creștine. Prin numărul mare al unor astfel de situații, la Mihălășeni se poate afirma că sunt cele mai semnificative descoperiri din nordul Moldovei care atestă existența creștinismului în sec. IV p. Chr.

După cum se știe, cultura Sântana de Mureș – Cernehoș are în componență numeroase elemente romanice. Necropola de la Mihălășeni nu face excepție, dimpotrivă, abundența produselor de origine romană este apreciabilă, concretizate în diferite tipuri ceramice, pahare de sticlă sau obiecte de podoabă. Venite din sudul Dunării aceste piese reflectă legăturile active între diverse etnii și puterea de penetrație a civilizației romane. Mai mult chiar, unele produse au fost realizate local, prin imitarea cu îndemănare a celor romane.

Un amplu rezumat în limba franceză (104 p.) îngăduie cercetătorilor străini să cunoască în detaliu vestigiile necropolei de la Mihălășeni, a cărei cercetare constituie o frumoasă realizare a arheologiei românești. Ca anexe, remarcăm o bogată bibliografie și un indice general. O mențiune deosebită o merită cele 390 de planșe, care ilustrează peste 3500 de obiecte de o mare varietate, confecționate din metal, os, lut ars, sticlă etc. Fiecare

piesă e reprezentată printr-un desen clar și corect, și în acest cadru ne imaginăm dificultatea de a coordona realizarea acestei ilustrații voluminoase.

În ansamblu, subliniem că această masivă lucrare nu aduce numai un vast material arheologic inedit, ci, prin concluziile ei, îmbogățește istoriografia românească cu date concrete privind o epocă de mare interes, cea de la începutul epocii migrațiilor, lămurind o serie de aspecte legate de prezența goților în spațiul carpato-dunărean sau de raporturile acestora cu populația autohtonă din nordul Moldovei.

În încheiere, nu putem omite efortul Editurii „Cetatea de Scaun” din Târgoviște, care s-a angajat la realizarea acestui volum, editură remarcată prin tipărirea a numeroase cărți de arheologie și istorie veche, specializându-se cu profesionalism în acest domeniu.

Mircea Ignat

Cronica Monemvasiei. Traducere de Marius Alexianu și Roxana Curcă; studiu introductiv și note explicative de Alexandru Madgearu. „Bibliotheca Monumenta Perenitas”, editor Vasile Cotiugă, Iași, Editura Performantica, 2005, 126 p.

Așa cum ne-au obișnuit, colegii din Iași ne pun la dispoziție ediții critice de înaltă ținută academică, îndeosebi a izvoarelor antice. Textele sunt publicate în paralel, cel original și traducerea românească, însoțite de ample studii introductive și de numeroase note explicative.

De data aceasta, atenția colectivului menționat mai sus a fost direcționată spre o cronică medievală. Despre ce este vorba? Cetatea Monemvasiei, întemeiată în a doua jumătate a sec. VI p. Chr., este situată pe o mică insulă aflată lângă țărmul Peloponezului, dar care a avut un rol comercial de primă mână în Evul Mediu bizantin și post-bizantin. Cu toate dimensiunile extrem de reduse ale acestei cronici ea a atras atenția a numeroși cercetători. Menită să justifice legitimitatea Mitropoliei din Patras, port din Peloponez, loc de pelerinaj, unde se afla mormântul Sfântului Apostol Andrei, cronica Monemvasiei este un document deosebit de important pentru înțelegerea proceselor etnice din sud-estul Europei, în speță a grecilor.

Autorul cronicii, propunându-și să justifice drepturile Mitropoliei din Patras, a făcut afirmații exagerate privind consecințele nefaste ale invaziilor avaro-slave din sec. VI-VII, în fața cărora grecii din Peloponez s-ar fi refugiat în insule și în sudul Italiei, revenind în patrie abia după 218 ani. Nu este locul să derulăm aici amplele discuții privind acest episod al istoriei Greciei, excelent redat în cartea recenzată.

Am ales să semnalez cititorilor revistei de față această apariție editorială tocmai din perspectiva polemicii generate de succinta cronică a micii cetăți insulare. Cronică a declanșat, începând cu sec. al XIX-lea, o aprigă controversă, nu lipsită de conotații politice, referitoare la întrebarea: „grecii actuali descind din cei antici ori sunt – măcar în parte – urmașii slavilor care s-au așezat în Grecia?” Întrebarea s-a pus întrucât, pe baza acestui document, s-a construit o teorie privind slavizarea completă a Peloponezului, ce susține că grecii moderni nu provin din cei vechi, ci din slavi și din albanezi. Evident,

teoria a fost respinsă cu indignare de istoricii greci și nu a găsit un ecou favorabil nici în rândurile multor savanți de pe diferite meridiane.

Ținem să subliniem că disputa științifică, în același timp și politică, este foarte asemănătoare, prin diversitatea și amploarea controverselor, cu unele teorii privind etnogeneza și continuitatea românilor de la nordul Dunării. Se distinge că nu suntem singurii cărora ni se contestă continuitatea.

Cartea apărută la Iași este o reușită editorială atât prin ținuta ei grafică, cât și prin conținutul științific. Comentatorul cronicii, cunoscător al textelor medievale timpurii, dar și al vestigiilor arheologice, a reușit un demers de înaltă calitate. Amplul studiu introductiv, cu o bogată bibliografie, subliniem încă odată, că este extrem de util celor care se apleacă asupra istoriei românilor din Evul Mediu timpuriu, fapt ce ne-a determinat să semnalăm această carte.

Mircea Ignat

Cu timp și fără timp – Arhiepiscopia Iașilor în date și imagini 1990-2005, Iași, Editura Trinitas, 2005, 280 p.

Împlinirea a 15 ani de când în venerabilul scaun al de Dumnezeu păzitei Mitropolii a Moldovei și Bucovinei păstorește Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Dr. Daniel a prilejuit editarea în condiții grafice de excepție, cum de altfel suntem obișnuiți de atâția ani de zile de către prestigioasa Editură Trinitas, a unui album care se vrea și reușește din plin să fie o istorie scrisă a ceea ce a însemnat viața și activitatea Arhiepiscopiei Iașilor. Această aniversare reprezintă un moment cu adevărat fericit și emoționant, în același timp, pentru colaboratori, pentru profesorii Facultății de Teologie și ai Seminariilor din Moldova, pentru preoții și diaconii din eparhie, și pentru cinul monahal, pentru ostenitorii așezămintelor culturale, filantropice, medicale și sociale, de ocrotire și restaurare a patrimoniului cultural artistic ecleziastic, pentru toți credincioșii într-un cuvânt.

Răsfoind paginile acestui volum poți constata că îndemnurile profetice ale Sf. Apostol Pavel adresate tânărului episcop Timotei, anume *Propovăduiește cuvântul, stăruiește cu timp și fără timp* (II, Timotei, 4,2) au fost și sunt expresia biblică ce a fost călăuzitoare în lucrarea pastoral misionară a Centrului eparhial al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.

Structurat în 18 capitole, fiecare capitol având ca titlu câte un verset din *Sf. Scriptură*, volumul se deschide cu un mesaj adresat Î.P.S. Sale Daniel Mitropolit al Moldovei și Bucovinei și tuturor credincioșilor din Moldova și Bucovina de către Prea Fericitul Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, mesaj din care înțelegem că *istoria este învățătoarea celor ce au trebuință de pildele și întâmplările oferite de ea, și mai ales îndemnul să zăbovim asupra lucrărilor lui Dumnezeu în istorie... în viața omenirii atât de iubită de Dumnezeu ca rod al mâinilor Sale* (p. 12).

Lucrând “cu timp și fără timp” este titlul capitolului de început al acestui volum, capitol semnat de Arhim Dr. Varlaam Merticaru, în care sunt prezentate realizările în cei 15 ani de arhipăstorire a I.P.S. Daniel, realizări prin care, *Slujind “unitatea Duhului întru*

legătura păcii”, faima Moldovei, a “*Bisericii lui Dumnezeu*” cea din Moldova și a credincioșilor ei a redevenit cunoscută atât în Occident, cât și în Orient.

Capitolul care ne aduce aminte de ceea ce a însemnat, în istoria Bucovinei, editarea acelor atât de folositoare *Schematismus der Bukowinaer gr. or. Archiepiskopal – Diozese*, este de fapt și cel mai întins capitol al prezentului volum – *Să așezi preoți prin cetăți* – în care sunt prezentate statistic parohiile, mănăstirile și schiturile din Arhiepiscopia Iașilor la data de 1 iulie 2005. Din acest capitol aflăm că în anul 1990 pe actualul teritoriu canonic al Arhiepiscopiei Iașilor (jud. Iași, Botoșani și Neamț) existau 7 protopopiate, cu 585 de parohii. În 2005 existau 12 protopopiate și 1182 de comunități parohiale, 205 biserici în construcții, 104 mănăstiri și schituri. Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, reînființată și prin străduința Î.P.S. Daniel la 12 februarie 1990, pentru o mai eficientă și intensă lucrare pastorală și misionară a Bisericii, avea pe actualul teritoriu canonic jud. Suceava, în 2005 un număr de 351 de parohii, 45 de biserici în construcție și 38 de mănăstiri și schituri, iar Episcopia Hușilor, reactivată la 24 octombrie 1995 în același scop avea 302 parohii, 26 biserici în construcție și 17 mănăstiri și schituri. În același an de referință, 2005, Episcopia Romanului avea 410 parohii, 61 biserici în construcție și 27 mănăstiri și schituri. După centralizarea acestor date se poate observa că în Mitropolia Moldovei și Bucovinei erau, în anul 2005, **2245 de parohii, 337 biserici în construcție și 186 de mănăstiri și schituri.**

O componentă prioritară a activității Î.P.S. Daniel a fost învățământul teologic preuniversitar și universitar, valorificând din plin tezaurul spiritual și cultural pe care i l-a oferit Moldova. Din capitolul *Cei care se ostenesc cu cuvântul și învățătura*, semnat de pr. lect. dr. Mihai Vizitiu, aflăm că prima mare realizare a Î.P.S. în domeniul învățământului a fost reînființarea Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Al. I. Cuza” Iași, învățământul teologic seminarial cunoscând o dezvoltare fără precedent în istoria acestei eparhii.

Din această prezentare nu putea să lipsească capitolul în care să găsim câteva repere din istoria Bibliotecii Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, *Precum este scris în carte*, pentru ca mai apoi să înțelegem misiunea prin cultură a Bisericii, în capitolul *Propovăduiește cuvântul*.

Volumul se încheie cu prezentarea activității sectorului de misiune și prognoză social pastorală, a activității social-filantropice și a operei medicale de caritate din Arhiepiscopia Iașilor. Adunând mărturii despre dinamica activităților din Arhiepiscopia Iașilor – centrul eparhial al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – acest volum ne face să înțelegem mai bine reflexia unui teolog din vechime, care susținea că *există trei timpuri: un prezent al trecutului, un prezent al prezentului și un prezent al viitorului.*

Vasile M. Demciuc

Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laudae maior – o istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, 630 p. + 31 planșe.

Epopoea apărării Țării Moldovei – și am putea spune fără frică de a exagera, epopeea apărării întregului sud-est european de către bravii oșteni conduși de Ștefan cel Mare, nu a putut fi ștearsă de vâlul veacurilor și nici imaginea măreață a voievodului care timp de 47 de ani a vegheat la destinele țării. Nu este nicidecum o elegantă afirmație faptul că despre Ștefan cel Mare există încă o inepuizabilă paletă de aspecte ce așteaptă să fie valorificată prin scris, chiar dacă până acum numărul studiilor de istorie, literatură și folclor închinat lui au depășit demult cifra de 1500, ceea ce ne arată dragostea oamenilor consacrați în domeniu, față de importanța faptelor sale în viața Țării și a Bisericii Neamului.

În ultimii ani Sfânta Mănăstire Putna, locul unde s-a strămutat voievodul la lăcașurile de veci, i-a dedicat câteva volume deosebite: *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în legendă*, (2003) volum ce a adunat mărturii ale reflectării populare a figurii celui despre care, încă din sec. XVII se spunea că „după moartea lui până astăzi îi zicu Svetii Ștefan vodă”; al doilea volum *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în istorie*, înmănunchind un număr 34 de studii istorice elaborate în ultimii 150 de ani, urmat de volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt – Portret în cronică*, (2004) ca parte ultimă a întreitului portret ce îl înfățișează pe voievod în postura de personaj al cronicilor. La acest triptic dorit, proiectat și realizat de obștea Mănăstirii Putna, prin purtarea de grijă a Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, se adăuga în același an comemorativ volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt – Bibliografie*, (2004).

Aceste volume reprezintă roadele muncii unor istorici, care s-au apropiat în decursul anilor de izvoarele istorice cu dorința de a afla cât mai multe adevăruri despre Ștefan cel Mare. Este o realitate că multe din studiile cuprinse în aceste volume cuprind gândurile și frământările istoricilor care le-au redactat, uneori cu nesiguranță, alteori cu bucuria descoperirilor. Toate lucrările nu se substituie însă unei monografii în adevăratul înțeles al cuvântului. De altfel, studiindu-le amănunțit, poți observa în ce domenii sunt încă absente studii de sinteză care să valorifice informațiile și ideile puse în circulație de cercetările mai noi.

Înființarea la 2 ianuarie 2005 a *Centrului de cercetare și documentare “Ștefan cel Mare”* la Mănăstirea Putna era o necesitate, și drept dovadă iată apariția chiar în primul an al existenței sale a volumului pe care îl prezentăm în aceste rânduri, datorat cunoscuților slujitori ai Muzei Clio, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, cei care, de altfel, s-au îngrijit în mod special de apariția și a volumelor mai sus amintite.

Așa cum aflăm din *Cuvânt înainte*, semnat de Î.P.S Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, această lucrare „unică prin larga ei cuprindere – are darul de a ne face să înțelegem mai bine însemnătatea domniei lui Ștefan cel Mare pentru neamul nostru și pentru întreaga Creștinătate” (p. 7) este rod al unei munci stăruitoare ce de mulți ani îi caracterizează pe cei doi autori, muncă plină de responsabilitate și plină de probitate științifică. Paginile de început ale acestei lucrări prezintă informații despre familia domnitorului, venirea la tron și un aspect foarte important, acela al criteriilor de periodizare a familiei marelui voievod.

Capitolul intitulat *Spre "Zărilor împărătești"* este, am putea spune, capitolul care prezintă activitatea politică, militară, socială și culturală a domnitorului, activitate ce prevestea că cel ce se afla la cârma țării avea să fie cu adevărat *Soarele Moldovei*. Următorul capitol, *Marea Politică*, este de fapt argumentarea a ceea ce se prevestea în capitolul anterior, legăturile diplomatice cu vecinii, campaniile militare, urmările unor acte diplomatice, precum *Jurământul de la Colomeea* ori *Încheierea păcii cu Poarta*.

Capitolul *Marea rugăciune*, cel mai mare din această lucrare, cuprinzând subcapitole care arată râvna domnitorului de întărire a țării, de apărarea a dreptei credințe, implicațiile politice și spirituale ale unor acte diplomatice din ultimele două decenii ale secolului al XV-lea, este urmat de *Apusul*, care, așa cum sugerează și titlul, prezintă aspecte legate de sfârșitul domniei marelui voievod.

Ștefan cel Mare "Bunul suveran" este capitolul care prezintă ca o concluzie marile calități ale voievodului *Luptătorul, Diplomatul și făcătorul de pace, Învățătorul și judecătorul, Suveranul evlavios* pentru a nu aminti decât câteva. După studierea amănunțită a acestei monografii constați că „nici tenta panegiristică, nici tonul encomiastic, care au caracterizat multe lucrări similare, nu se află în paginile acestei cărți”, (p.7) constați o cursivitate în prezentarea evenimentelor, ca pe o peliculă cinematografică, folosindu-se de un limbaj academic, plin de sobrietate și rafinament, observând că acolo unde autorii au întâmpinat anumite neclarități, au recurs la lămurirea acestora prin investigații colaterale, de mai mare sau mai mică amploare. Paginile acestui volum, roadă a osternelilor istoricilor noștri consacrați în domeniu, dovedesc faptul că permanent au fost călăuziți de conștiința datoriei de a înfățișa cititorului adevărul istoric privind partea cea mai glorioasă a istoriei noastre medievale.

Vasile M. Demciuc

Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830), Catalog, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Cuvânt înainte la ediția I-a de Prof. univ. dr. Ion C. Chițimia, Suceava, Editura Universității "Ștefan cel Mare", 2005, 360 p.*

Oare am meditat îndeajuns, ne-am întrebat în clipele de răgaz și am putut afla un posibil răspuns la întrebarea: ce rol și ce loc ocupă în viața noastră de toate zilele, în acea lucrare miraculoasă, înceată, tainică, săvârșită înlăuntrul nostru, întru devenirea și împlinirea ca ființe morale și raționale, Cărțile? Da! Cărțile! Aceste fascicule de lumină și vibrație ale minții și sufletului, aceste nevăzute punți de aur, care leagă prezentul de trecut și viitor, care ne pun în dialog cu moșii și strămoșii, cu toți înaintașii, dar și cu nepoții, strănepoții, cu urmașii, ba, încă, într-un mod analitic și autocritic cu noi înșine, muștrându-ne, rușinându-ne, îndemnându-ne, ajutându-ne, întremându-ne, luminându-ne!

Ce reprezintă, oare, această lucrare și fortificare tainică a cărților asupra întregii noastre ființe, dacă nu o hrană permanentă, neprețuită, durabilă, inepuizabilă, o cuminecătură vitală, sacramentală, necesară ca apa și ca aerul, fără de care n-am rămâne ce suntem meniți să fim ori să devenim ceea ce trebuie să fim, adică Oameni?

Aceste întrebări și posibile răspunsuri m-au frământat și iluminat zilele acestea răsfoind, citind și recitind o Carte a cărților – lucrarea *Cartea românească veche în județul Suceava (1643-1830)*, revăzută și adăugită de conf. univ. dr. Olimpia Mitric.

Unică în felul ei prin originalitatea și problematica oferite specialistului și cititorului de rând, această Carte a cărților ne dezvăluie matricea ascunsă, osatura esențială pe care s-a format, afirmat și dezvoltat viața noastră spirituală, unitatea și vigurozitatea limbii noastre literare.

Autoarea ne introduce și conduce, într-un univers pe cât de interesant, pe atât de necunoscut și fascinant: activitatea tipografică de la Suceava, Rădăuți și Cernăuți, numărul cărților ce s-au tipărit și al celor ce au venit în zonă de la tiparnițele din interiorul spațiului românesc sau din afara acestuia, sfidând și eludând stăpânirile străine și frontierele adesea arbitrare impuse vremelnice de către acestea, conținutul și circulația cărților, ponderea și diferitele categorii de deținători: parohii, mănăstiri, muzee, arhive, școli, biblioteci publice și particulare, fundații etc., cărțile și mijloacele procurării lor, conținutul extrem de important al unor însemnări rămase în manuscris pe diverse pagini ale cărților, costul și plata cărților, etc.

Între altele, autoarea a identificat și cercetat, înscris și descris în această Carte a cărților 366 de titluri în 1868 de exemplare, ce au văzut lumina tiparului în aproape toate centrele tipografice din spațiul românesc (Moldova, Muntenia, Transilvania) și din afara granițelor – Viena, Buda, Sanct Petersburg, Dubăsari, Movilău etc. Ea a constatat de pildă, că, între 1600-1700 au venit și circulat în zona noastră 54 de cărți, printre care unele celebre prin conținutul și valoarea lor – **Cazania lui Varlaam, Psaltirea în versuri** a lui Dosoftei, **Biblia** lui Șerban Cantacuzino ori **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea** a savantului Dimitrie Cantemir; între 1700- 1750 au intrat pe raza actualului județ 235 de cărți; între 1750-1800 alte 784 de cărți, iar între 1800-1830 încă 795 de cărți. Pe măsură ce numărul lor sporește se diversifică și conținutul: religie, istorie, legislație, economie, literatură, filosofie etc. Însemnările manuscrise pe filele unor cărți ne dezvăluie, fie persoanele sau comunitățile ce le-au procurat, fie unele evenimente istorice, calamități naturale, epidemii. Așa, de pildă, aflăm că o **Evangelie** a fost „cumpărată de oameni din Liteni ... cu tot neamul și cu tot satu ...”, în vreme ce un număr de 5 cărți de cult au fost procurate de locuitorii din Soloneț și Todirești, pentru trebuințele parohiei din ultimul sat. Din alte însemnări aflăm că, la 1812 „au fost apa Sucevei așa de mare, cât s-au revărsat peste toate luncile”; la 1833 s-a întâmplat „o grozavă cutremurare a pământului, încât se credea că va fi sfârșitul lumii”, iar în 1864 „a fost vara tot rece și păpușoiul nu s-a copt mai nimica ...”.

Această Carte a cărților înmagazinează, concentrează temeinice cunoștințe de istorie, filologie, paleografie, slavonă, latină, dar, totodată, și pasiune, răbdare, râvnă, iscusință, erudiție și acribie benedictine. Lucrarea – care se adaugă altor 5 cărți anterioare ale Olimpiei Mitric, peste 30 de studii și zeci de articole – este un cald și vibrant omagiu adus autorilor și tipografilor, deținătorilor, apărătorilor, slujitorilor cărții, reprezentând, totodată, și un durabil și inestimabil instrument de cunoaștere, de trebuință și de referință, cum puține s-au realizat și difuzat până astăzi.

Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea, București, Editura Humanitas, 2004, 424 p.*

Despre istoria cuplului s-a scris la noi mai degrabă în ultimii ani. E de înțeles necesitatea unor asemenea abordări pentru a acoperi goluri istoriografice și a oferi o imagine nuanțată și plină de farmec asupra trecutului. Cercetătoarea de la Institutul de Istorie "N. Iorga", din București, a dorit să prezinte o istorie a familiei muntene din secolul al XVIII-lea. Rezultatul este o lucrare extrem de incitantă și plăcută. Valorificând un material de arhivă impresionant și procedând la o analiză judicioasă a izvoarelor judiciare (din condicile ecleziastice ale cancelariei mitropolitane, mai cu seamă), autoarea și-a apropiat cele mai noi cercetări în domeniu pe plan european. Într-un secol în care femeia nu are consistență în plan public, căci "nu se aud decât bărbații" (G. Duby, *Evul Mediu masculin. Despre dragoste și alte eseuri*, București, 1992, p. 5), analiza relațiilor din interiorul cuplului devoalează realitatea cotidiană, întregind tabloul general, oferit de studiile de istorie politică, social-economică sau culturală existente.

Introducerea (pp. 7-15) oferă o succintă trecere în revistă a preocupărilor pe plan european și național, precizând totodată scopul principal al cărții: "o incursiune în universul familiei românești, o analiză ce are la bază interdisciplinaritatea și surse inedite" (p. 8). Autoarea dorește să studieze consiliul ecleziastic al Mitropoliei, prin prisma reacției față de problemele familiei, în prima parte, celelalte părți fiind consacrate evidențierii "aventurii cuplului". Un alt obiectiv fixat este acela al reliefării relațiilor sociale dintre sexe și al stabilirii poziției femeii în raport cu lumea masculină.

Partea întâi, *Privirea Bisericii Ortodoxe asupra familiei* (pp. 19-104) recrează "cadru în interiorul căruia se dezbate probleme importante din viața individului". Analiza soborului ecleziastic, a competențelor diverselor foruri ale autorității bisericești, dar și politice, în chestiunile privind problemele din viața de cuplu, impunerea punctului de vedere al Bisericii cu privire la căsătorie, divorț, normele care tutează viața familiei, controlul relației dintre soți, rezolvarea divergențelor ivite, mecanismele de intromisiune, control și reglaj ale instituției ecleziastice în cotidianul fiecărui individ, toate acestea sunt analizate coerent și sistematic.

Este partea cea mai analitică a cărții, cu utile și puțin cunoscute elemente despre dreptul canonic și rolul acestuia în planul relației de cuplu. Transgresarea normelor ecleziastice, raportul dintre regula de drept – scrisă sau cutumiară – și practica juridică, care balansează, aproape totdeauna, în favoarea ultimei, conturează o dimensiune specifică a rolului pe care și-l atribuie soborul și mitropolitul însuși, mai degrabă de mediator între protagoniști. Administrarea dreptului ecleziastic, comportamentul "judecătorilor" și a beneficiarilor, mijloacele probatorii, mărturiile, apărarea, funcționarea rețelelor de solidaritate sunt aspecte care atrag atenția, prin insolitul și pitorescul lor, dar, mai ales prin informația oferită.

În continuare, cartea captivează prin împletirea considerațiilor analitice cu elemente descriptive. Numeroasele studii de caz ilustrează aproape orice apreciere mai generală. Așa se întâmplă în partea a doua, *Aventura cuplului* (pp. 107-193), care tratează despre alegerea partenerului, zestrea femeii și logodnă. O societate patriarhală, cu

numeroase prejudecăți, cu un set de valori dominat de preceptele religioase, cum este cea de secol XVIII, nu admite emanciparea femeii, individualizarea sa socială și egalizarea sa în cadrul cuplului. O serie întregă de impedimente, de natură socială, religioasă, economică, mentală o aruncă pe femeie în anonimatul conjuga, rolul ei în alegerea partenerului fiind aproape inexistent, iar revolta fără o finalitate precisă. Familia este mai degrabă o “celulă economică”, iar contractul marital se remarcă prin negocierile feroce, la orice nivel social, pentru dobândirea unei zestre cât mai mari, nelipsind – ba dimpotrivă – șantajul. Logodna evidențiază, la rândul ei, miza economică majoră a contractării căsătoriilor, dar insistă și asupra unor elemente simbolice, ca, de pildă, schimbul de inele și darurile dinaintea nunții. “Practica darurilor apare ca o înlănțuire de schimburi complexe care antrenează o întregă rețea de sociabilitate și solidaritate”, rolul lor fiind acela de a-i apropia pe viitorii soți și de a da autoritate relației lor (p. 190).

Partea a treia, *Viața în doi* (pp. 197-245) analizează, într-un prim capitol, fenomenologia nunții, într-o triplă dimensiune: ca taină, administrată și recomandată de Biserică, calendarul recomandat al desfășurării ceremoniei nuptiale și spectacolul nunții. Al doilea capitol al acestei secțiuni analizează viața femeii în familia soțului, din noaptea nunții până la văduvie sau destrămarea cuplului. Recurența observațiilor despre caracteristicile vieții de cuplu îndrituiesc formularea unor opinii legate de superioritatea masculină în cadrul parteneriatului lor, superioritate extrem de vizibilă în plan public. Sancționarea ei severă și lipsa intimității sunt prezentate, dezarmant, de autoare.

Dacă în Occident, familia a devenit, în secolul Luminilor, un spațiu al privatului, separat de sfera publică, un loc al refugiului, intimității și sentimentelor (cf. Philippe Ariès, *Pentru o istorie a vieții private*, în Philippe Ariès și Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. V, București, 1995, p. 19), în Principate legăturile conjugale “se desfășoară în apropierea și cu participarea celorlalți” (pp. 229-230). Doar elita socială se sustrage, din a doua jumătate a secolului, acestei “priviri peste gard”, inițiind un proces de “privatizare” (termenul îi aparține lui Ph. Ariès, *op. cit.*, p. 10), ce se va edifica ulterior, în secolul al XIX-lea. Rolul căsătoriei nu este acela de împlinire prin dragoste, ci are pretexte pragmatice (de conservare și sporire a averii, mai ales în cazul boierilor), sociale (de creare a unei rețele de solidaritate și construire de alianțe), fiziologice (satisfacerea trebuințelor sexuale într-un cadru legitimat și acceptat) și de asigurare a procreării.

Ultima parte, *Despre divorț* (pp. 247-397), cea mai consistentă, evidențiază divorțul ca formă de manifestare a întrepătrunderii dintre public și privat, datorită faptului că îi implică nu doar pe soți și rudele acestora, ci întreaga colectivitate. Este pusă la lucru o impresionantă arhivă judiciară, autoarea identificând 420 de cupluri prezente în fața instanței eclesiastice pentru a divorța, la care se adaugă alte 160 implicate în procese de seducție. Pe parcursul a trei capitole (cca. 100 de pagini), sunt inventariate principalele motive care conduc la divorț (traul rău, desfrâul, adulterul, părăsirea domiciliului conjugal, boala, călugăria ș.a.), ilustrate cu o cazuistică impresionantă.

Un interesant capitol, *Divorțul între sancțiune și reconciliere*, ilustrează mecanismele corective și punitive folosite de sobor – pricinile de divorț sunt numai de competența Bisericii. Tipologia pedepselor, mecanismele de administrare a acestora, implicațiile penale și spirituale sunt prezentate prin raportare la modelul lui Michel

Foucault. Totul glisează între dorința de realizare a compromisului și nevoia de a pedepsi. Rațiunea acestui balans provine din faptul că mitropolitul “acționează de cele mai multe ori ca arbitru [...]. El este un mediator și în ultimă instanță un judecător, iar în calitate de protector al familiei și al moralei creștine, [...] încearcă să păstreze aceste valori cu orice risc. Acționând așa, conflictul ajunge să nu se stingă aproape niciodată [...]” (p. 356). În fine, o ultimă secvență se referă la situația copiilor și împărțirea bunurilor materiale după divorț.

Concluziile (pp. 398-404) retrasează principalele idei scoase în evidență de-a lungul cărții, accentuând dificultatea procesului de construire a privatului în jurul relațiilor de cuplu, noutatea în raporturile dintre sexe realizându-se în secolul următor, ca urmare a modernizării, însoțită și de o nouă moralitate. Urmează un *Glosar*, extrem de util, întrucât autoarea utilizează un lexic ce cuprinde multe arhaisme, o foarte succintă listă de abrevieri și o *Bibliografie*, foarte bine adaptată la tematica cărții.

Lucrarea utilizează substanțiale informații de drept canonic și concepte juridice ale epocii studiate. Ea este în esență o istorie a cuplului într-o secvență cronotopică determinată, descriind o societate “masculinizată”, e adevărat contrabalansată de evidențierea elementului feminin în interiorul familiei sau de capacitatea juridică a femeii. Sublinierea mecanismelor, instituțiilor, mijloacelor și strategiilor constituirii și destrămării relațiilor maritale, ca și a inserției și controlului Bisericii în aventura cuplului este în măsură să contureze o istorie mai puțin știută a vieții private din spațiul românesc.

Lucrarea, evident interdisciplinară, judicios compartimentată, urmărește să ofere răspunsuri la problemele enunțate în introducere. Poate o contextualizare social-politică și culturală ar fi fost în măsură să creioneze o imagine de ansamblu a epocii, după cum o abordare mai aproape de istoria serială sau chiar de istoria imaginarului ar fi îmbogățit perspectiva de ansamblu, conexând mai adânc cartea la rezultatele cercetărilor de pe plan mondial. Oricum, câștigul este remarcabil, mentalități, viață cotidiană, elemente de drept civil și canonic derulându-se sub ochii noștri. Căci autoarea are un har de povestitor lesne identificabil, chiar dacă elementele analitice și cele descriptive se succed, parcă, prea brusc. Nici literatura străină invocată nu pare, totdeauna, bine asimilată, fiind valorificată mai degrabă sub forma notelor de subsol. De altfel, nu există un cadru teoretic și conceptual bine conturat.

În schimb, din punct de vedere metodologic, lucrarea este exemplară. Abordarea, îmbibată de influențe ale antropologiei juridice, are în vedere raportarea cuplului la practicile și comportamentele sociale, analizează regimul proprietății, al zestreii, al darurilor, justificate și prin faptul că, în epoca studiată, căsătoria e mai curând o afacere.

Cartea se bazează pe analiza fină a unor categorii de izvoare mai puțin studiate, adică a condicilor mitropolitane și a culegerilor juridice. Lectorul are plăcerea de a parcurge un studiu bine articulat și proporționat, bine documentat și creionat metodologic. Tema, incitantă și relativ nouă în istoriografia românească, asigură, pe lângă elementele menționate deja, premisa necesară unei lecturi agreabile și utile.

Dinu Balan

**Ioana Pârvulescu, *În intimitatea secolului 19*, București,
Editura Humanitas, 2005, 344 p.**

După o mult apreciată și mult comentată carte, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic* (București, Editura Humanitas, 2003, 348 p.), Ioana Pârvulescu a publicat recent o nouă carte, consacrată secolului al XIX-lea românesc. Autoarea, istoric și critic literar, oferă o perspectivă specială asupra secolului modernizării Principatelor, evenimentelor întemeietoare ale acestei perioade a istoriei moderne preferându-i-se un decupaj subiectiv de portrete, așa cum reies ele din diaristică, presă și literatură. Obiectivul, exprimat de autoare, este acela de a devoala intimitatea unor personaje din elita socială, pentru a reconstitui atmosfera unei epoci revoluate.

Dorind să reconstituie viața de zi cu zi a unor personalități marcante ale scenei culturale și politice din secolul al XIX-lea, pentru a marca liniile directe ale intimității și ale imaginarului epocii, autoarea practică o formulă romanescă, luându-și libertatea de a-și alege personajele și de a le încadra într-o formulă narativă insolită. Astfel, o serie de medalioane biografice redau, în filigran, o istorie subiectivă, atentă la detalii și la reconstruirea sensibilității și intimității omului “secolului romantic”.

Dorințele, speranțele, gândurile, lecturile, gesturile, atitudinile, călătoriile, concepțiile despre artă, om, societate, politică, percepția constrângerilor sociale și reacția față de acestea, impactul modernizării societății românești, mult mai puternic resimțite la nivelul elitei, sunt revizitate de autoare. Alegând să se transpună în atmosfera epocii, Ioana Pârvulescu realizează o descriere aproape ficțională, puternic impregnată poetic, la nivelul scriiturii, căci rigoarea, cunoașterea profundă a gândurilor și sensibilităților oamenilor vremii, așa cum reies din jurnale intime, corespondență, revuistică sau scrieri literare, atenția cu care sunt reconstituite detaliile semnificative oferă certitudinile unei veritabile regresii în trecut. Tonul cărții alternează, nostalgia îmbinându-se cu ironia fină, patosul cu acribia.

Dar cine sunt personajele cărții? Cum sunt redade ele? Regele Carol I, patronând procesul modernizării țării, C.A. Rosetti, fragil și delicat în viața de familie, pe cât de avântat și contestatar în spațiul public, Carol Davila, prins între trecutu-i tulbure și rolul său public, Maiorescu, surprins în momentul căsătoriei sale, Eminescu, părăsind lumea aceasta, dar trecând deja în aceea a nemuririi artistice, Caragiale, între șarja penei sale și dezamăgirile personale, histrionismul, dar și vocația de constructor de care dă dovadă Iacob Negruzzi, Alecsandri sau Hasdeu, atâția alții, pașoptiști, junimiști, oameni politici și arhitecți ai României moderne, prind viață și reprezintă o sumă de biografii exemplare. În spatele lor sunt femeile, soții, mame, fiice, amante, cu o prezență difuză, dar puternică și permanentă în spațiul public. Constrânse de tabuurile epocii la o viață de interdicții, ele reușesc să transgreseze, cu delicatețe, dar și cu inteligență și fermitate, propria condiție. Sensibilitatea, gândurile și concepțiile lor sunt relevate, printr-o dublă perspectivă, antrenând și privirea bărbaților. Trecând dincolo de domeniul istoriei literare, prin însăși formula narativă și stilistică adoptată, dar și prin conținutul intrinsec al lucrării, Ioana Pârvulescu se apleacă, cu tandrețe, sensibilitate și competență asupra vieții private, a cotidianului, a vieții mondene. O superbă succesiune de tablouri ce surprind însăși evoluția vieții sociale și a ideilor.

**Luminița Fassel, *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien (1812-1940).
Eine komparativ-historische und sozio-kulturelle Untersuchung,*
München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 2000, 248 S. + 33 Fotos**

Dedicată memoriei bunicului din Basarabia care nu a supraviețuit deportării sovietice din anul 1945, lucrarea cercetătoarei Luminița Fassel analizează evoluția învățământului german în spațiul dintre Prut și Nistru dintr-o perspectivă istorică și socio-culturală comparată. Bună cunoscătoare a fenomenului cultural german din Basarabia țaristă, dar și a contextului socio-politic în care a evoluat comunitatea nemților basarabeni între cele două anexări (1812, 1940) rusești, autoarea investighează, pe parcursul a șase capitole, diverse aspecte conexe subiectului ales spre cercetare.

În *Prefață*, cercetătoarea punctează limitele cronologice ale demersului său științific, izvoarele și metodologia acestuia, dimensiunile politico-juridice ale evoluției germanității basarabene sub administrațiile rusă și română.

Capitolul I este axat pe evidențierea premiselor istorice sociale și culturale ale învățământului german în Basarabia. Autoarea analizează raporturile complexe dintre școală, biserică și stat, impactul Revoluției franceze asupra educației și gândirii pedagogice, formele de organizare a sistemului școlar, modernizarea mijloacelor și metodelor de instruire pe parcursul secolelor XVII-XVIII în spațiul german, precum și cadrul instituțional și juridic din Basarabia în urma anexării ținutului la Imperiul Rus. Comparând situația diverselor comunități naționale, Luminița Fassel constată că structura administrativă a coloniilor germane era mai democratică decât cea a altor grupuri etnice din Basarabia. Cercetătoarea evidențiază și rolul bisericii, subliniind implicațiile pietismului religios asupra păstrării conștiinței naționale a germanilor basarabeni, punând în lumină aportul clericilor la întemeierea și afirmarea primelor școli germane în spațiul pruto-nistrean.

Capitolul al II-lea abordează politica administrației ruse în domeniul educației, subliniind birocrăția, „haosul” administrativ, rusificarea instituțiilor, cenzurarea abuzivă etc. Totuși, coloniștii din Basarabia s-au putut bucura de o destul de largă autonomie administrativă, interesele și problemele germanilor și ale altor imigranți aflându-se în centrul preocupărilor Comitetului de asistență pentru coloniștii străini din Rusia de Sud, înființat în 1818. Însă, regimul reacționar din timpul țarului Nicolai I (1825-1855) nu a fost unul propice pentru dezvoltarea învățământului pentru popoarele neruse din cadrul imperiului, inclusiv pentru coloniștii germani din Basarabia. Abia sub domnia țarului Alexandru al II-lea (1855-1881), în provincie se articulează un sistem educațional public, alcătuit din trei tipuri de instituții: a) școli bisericești; b) școli de stat sau ministeriale; c) școli ale zemstvelor. Autoarea relevă semnificațiile reformelor din anii 60-70 ai secolului al XIX-lea, urmărind și implicațiile instalării regimului reacționar patronat de țarul Alexandru al III-lea (1881-1894). Relativa liberalizare din timpul lui Nicolai al II-lea (1894-1917) a avut consecințe benefice atât pentru emanciparea națională a românilor basarabeni, cât și pentru evoluția comunității germane. La sfârșitul stăpânirii țariste, în Basarabia funcționau 120 de școli germane chiar dacă, menționează Luminița Fassel, din 1812 și până în anul 1940 a existat un „dezinteres” al Germaniei pentru această provincie.

În continuare, cercetătoarea analizează în profunzime fenomenul și politica de rusificare a ținutului, politică ce a afectat, în primul rând, pe românii basarabeni, dar și celelalte grupuri etnice, în special cel german. Din cauza instruirii în limba rusă în majoritatea instituțiilor școlare din Basarabia, copiii din familiile neruse refuzau să învețe într-o limbă pe care nu o cunoșteau. Astfel, potrivit datelor oferite de autoare, la sfârșitul stăpânirii țariste gradul de alfabetizare se cifra, în rândul bărbaților germani, între 63 și 83%, în timp ce la românii din provincie ponderea știutorilor de carte era cuprinsă între 10 și 17%.

Etapele evoluției învățământului german în Basarabia în timpul administrației țariste sunt analizate în capitolul al III-lea. Cercetătoarea Luminița Fassel distinge cinci etape în dezvoltarea educației pentru germanitatea basarabeană, investigându-le în cadrul unor subcapitole aparte. Autoarea plasează începuturile învățământului german în perioada 1812-1864, când coloniștii au gestionat toate problemele legate de instrucția copiilor lor. În etapa a doua (1864-1871) școlile germane au fost trecute sub controlul Inspectoratului Școlar rus, continuând să funcționeze fără mari piedici din partea autorităților țariste. În etapa a treia (1871-1881) învățământul basarabean, inclusiv cel în limba germană, a fost supus unei supravegheri atente de către organele rusești. În acel deceniu s-a pus problema că toate cadrele didactice, dar și absolvenții, trebuie să cunoască limba rusă. În acest scop s-a dispus ca un șir de obiecte să fie predate în limba statului, majoritatea fiind încă predate în limba maternă a elevilor. Politica de rusificare a căpătat proporții deosebite în perioada 1881-1915, pe care autoarea o cataloghează drept etapa în care a avut loc bătălia școlară între limbile germană și rusă. Autoritățile școlare țariste au dispus trecerea întregului învățământ german la predarea în limba rusă. Totuși, se arată în lucrarea prezentată, în unele instituții școlare câteva discipline (religia, limba germană, muzica) s-au predat în continuare în limba germană, cel mai puțin afectate fiind școlile de fete. Pe de altă parte, cadrele didactice germane au privit cu multă reticență dispoziția referitoare la abandonarea instrucțiunii în limba maternă a elevilor, în multe cazuri predarea în limba rusă purtând, în anii 80, un caracter formal. Din acest motiv, unii profesori germani au fost îndepărtați din funcții sau mutați în alte zone ale imperiului, iar în locul lor au fost numiți dascăli care puteau desfășura activitățile didactice în limba rusă. Drept consecință a fenomenului de rusificare, în limba germanilor basarabeni au pătruns 236 de cuvinte rusești, sintaxa fiind la fel de puternic afectată. Etapa a V-a a marcat sfârșitul erei rusești (1915-1918). Deoarece războiul cu Imperiul German era privit ca un război împotriva germanității, autoritățile basarabene au luat măsuri drastice contra nemților din provincie, dispunând și închiderea tuturor școlilor germane. Drept răspuns, instrucția pentru copiii germani s-a adăpostit în casele unor particulari, serviciul divin fiind oficiat în continuare în limba germană. În continuare, cercetătoarea analizează impactul revoluției ruse din februarie-martie 1917 asupra climatului politic din Basarabia, evidențiind măsurile democratice propuse de Congresul Moldovenilor din 20 octombrie 1917.

Capitolul al IV-lea abordează noua ordine administrativă după „alipirea” (*dem Anschluss*) Basarabiei la România. Autoarea pune în evidență atitudinea pozitivă a germanilor basarabeni față de aspirațiile naționale ale românilor din această provincie istorică, dar și rezervele celor dintâi în legătură cu unirea Basarabiei cu Regatul României. De asemenea, cercetătoarea analizează statisticile pentru a clarifica evoluția

demografică a germanității basarabene, concluzionând că diminuarea ponderii acesteia în totalul populației dintre Prut și Nistru s-a datorat strămutărilor în Dobrogea și America.

În capitolul al V-lea, Luminița Fassel studiază școala germană în Basarabia sub administrația română. Schițând particularitățile și tradițiile învățământului în cele patru provincii (Vechiul Regat, Bucovina, Basarabia, Transilvania), autoarea insistă asupra modalităților de articulare a rețelei educaționale în Basarabia interbelică, structurată pe trei inspectorate școlare (Chișinău, Cetatea Albă, Bălți), precum și asupra implicațiilor legislației școlare asupra învățământului german din provincie. Este prezentată în mod detaliat evoluția sinuoasă a școlilor cu predare în limba germană, subliniindu-se impactul dureros asupra germanității a măsurilor de „naționalizare” a întregului sistem de educație de stat, dar și particular, din România Mare. Implicațiile negative, inclusiv la nivel psihologic, sunt analizate în continuare pe larg în capitolul al VI-lea, consacrat „românizării” școlii germane în Basarabia. Sunt incluse numeroase trimiteri la datele statistice, actele administrative, rapoartelor școlare, dispozițiile ministerului de resort etc., etc. Este un capitol care, în urma lecturii, invită la meditații asupra lucidității măsurilor adoptate de autoritățile din perioada interbelică în privința grupurilor etno-culturale minoritare.

Elaborată într-un stil elegant, bine documentată, scrisă uneori cu patimă, dar fără rea credință, lucrarea pune în discuție numeroase probleme de care s-au ciocnit germanii basarabeni pe parcursul secolelor XIX-XX și care ar trebui analizate pe larg și de către istoricii români.

Ștefan Purici

Mariana Hausleitner, *Deutsche und Juden in Bessarabien (1814-1941). Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens, München, IKGS Verlag, 2005, 255 S.*

Universitara germană Mariana Hausleitner este cunoscută în rândul istoricilor români grație contribuțiilor sale la recuperarea trecutului Bucovinei, analiza fenomenului identitar evreiesc din România secolelor XIX-XX sau a situației complexe din Republica Moldova. Lucrarea pe care o prezentăm aici abordează trecutul germanilor și evreilor din Basarabia din perspectiva politicii față de minorități în Rusia țaristă și în România Mare, autoarea făcând apel la numeroase izvoare edite și inedite din fondurile arhivistice și bibliotecile din Chișinău, Berlin, București, Marburg, Cernăuți, München. Volumul este structurat pe șase capitole (1. *Germanii și evreii basarabeni în istoriografie*; 2. *Geneza multietnicității în Basarabia țaristă*; 3. *Viața paralelă a etniilor în Basarabia anilor 1856-1918*; 4. *Basarabia sub stăpânirea românească 1918-1940*; 5. *Basarabia pe calea „omogenității” naționale*; 6. *Contactele dintre germani și evrei și eșuarea lor*) și câteva anexe (*Arhive; Bibliografie; Denumirile localităților – în patru limbi; Indice de nume; Documente; Planșa Basarabiei*), fiind rezultatul unui proiect de cercetare finanțat de guvernul german.

Din start cercetătoarea jalonează parametrii investigației sale. Din punct de vedere demografic, astăzi, în spațiul dintre Prut și Nistru, din totalul locuitorilor doar circa 1% sunt etnici germani și evrei, față de 10%, în anul 1930. Acest regres cantitativ este explicat de autoare prin strămutarea nemților, în 1940, în Germania și de uciderea în masă a evreilor în anii celui de-al Doilea Război Mondial. La aceste cauze se mai adaugă deportările etnicilor germani și evrei, în special înstăriți, în interiorul Uniunii Sovietice, în intervalul iulie 1940-iunie 1941, retragerea unui număr important de evrei pe teritoriul sovietic odată cu înaintarea armatelor germană și română peste râul Prut, din iulie 1941, dar și emigrarea nemților și evreilor din URSS, mai ales în anii 70-90 ai secolului XX.

Realizând un ambițios excurs istoriografic, Mariana Hausleitner pune în lumină realizările dar și, îndeosebi, punctele slabe sau ideile preconceptuate care se regăsesc în lucrările axate pe prezentarea trecutului Basarabiei și a comunităților etnice din această provincie. În finalul demersului istoriografic, cercetătoarea formulează un set de întrebări și ipoteze pe care își propune să le clarifice pe parcursul investigației sale.

În capitolul al II-lea, istoricul german prezintă, succint, trecutul teritoriului dintre Prut și Nistru și circumstanțele anexării sale de către Rusia țaristă. Extrem de binevenite sunt, pentru cititorul germanofon, explicațiile privind noțiunile „român”, „moldovean”, „Basarabia” și „Bugeac”. Pe baza unor date statistice și a informațiilor oferite de diverși autori români sau ruși, autoarea prezintă destul de detaliat procesul de colonizare a spațiului pruto-nistrean cu etnici bulgari, găgăuzi și germani, analizând apoi, cu aceeași obiectivitate, și chestiunea rușilor, evreilor, românilor și ucrainenilor.

În continuare, Mariana Hausleitner prezintă rezumativ reformele aplicate în Basarabia în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea, evidențiind inechitățile inerente în cadrul unei societăți care nu abandonase tradiția și mentalitatea favorizării unor categorii sociale sau etnice în detrimentul altora. Autoarea insistă, apoi, asupra dezvoltării comunității germane și a celei evreiești, în perioada 1856-1914, prezentând, cu lux de amănunte, provocările la care au fost supuși evreii de către extremiștii ruși sau chiar de către autoritățile țariste. Destul de sumar este examinată și evoluția bulgarilor, ucrainenilor și românilor până la declanșarea Primului război mondial. Un subcapitol este consacrat persecuțiilor la care au fost supuși intelectualii români, evrei și germani în anii 1914-1917. Autoarea subliniază implicațiile revoluției ruse din martie 1917 asupra fenomenului de emancipare a etniilor din Basarabia, conturând dimensiunea socială și cea națională a mișcărilor din provincie. Este relevant conflictul dintre bolșevici, care doreau o Rusie comunistă pe schelele celei țariste, și revoluționarii moldoveni, care urmăreau promovarea intereselor populației basarabene. Spre deosebire de majoritatea istoricilor români, Mariana Hausleitner consideră că unirea proclamată la 27 martie 1918 s-a datorat intervenției armatei române, Basarabia fiind „alipită” (*Anschluss*) Regatului României. Este analizat regimul instituit în provincie după unirea condiționată, evidențiindu-se unele abuzuri, precum și tensiunile ce s-au manifestat la nivelul elitelor grupurilor etnice, dar și atitudinea Radei ucrainene, ulterior a Ucrainei Sovietice, în chestiunea basarabeană. Aceasta din urmă este analizată în profunzime și în contextul dezbaterilor și hotărârilor adoptate la Conferința de Pace de la Paris.

Autoarea pune în lumină mișcărilor sociale din Basarabia interbelică, reflectând influența Uniunii Sovietice asupra menținerii tensiunilor pe malul drept al Nistrului.

Evoluția economică și viața partidelor sunt analizate detaliat prin prisma realităților sociale, a obiectivelor administrației române și a intereselor locuitorilor din provincie, prezentându-se un tablou complex al economicului și politicului Basarabiei interbelice. În ultimele două subcapitole, extrem de consistente și bine documentate, cercetătoarea evaluează cu o dexteritate aparte situația comunităților evreiască și germană între 1918 și 1940. Mariana Hausleitner reliefează formele de organizare ale evreilor și germanilor, modalitățile de colaborare cu instituțiile statului, obiectivele urmărite de organizațiile evreiești și germane, evoluția învățământului, culturii, sportului, dar și supravegherea acțiunilor acestor minorități de către organele Siguranței și Jandarmeriei. Lucrarea cuprinde și numeroase mărturii și informații privitoare la tensiunile interetnice, începând cu anul 1933, care au afectat negativ relațiile între comunitățile naționale din Basarabia.

Capitolul al V-lea se concentrează asupra evenimentelor care au marcat profund evoluția provinciei, dar și a întregii țări, odată cu declanșarea unui nou război mondial. Astfel, în urma unui acord sovieto-german, majoritatea covârșitoare a nemților basarabeni au fost evacuați în Germania, determinând practic dispariția elementului german în Basarabia (doar 1862 nemți se regăseau în ținut, în august 1941). Un capitol tragic în istoria spațiului pruto-nistean este reprezentat de masacrele și deportările în masă la care au fost supuși evreii în anii războiului mondial. În acest context, Mariana Hausleitner analizează detaliat politica guvernului Antonescu față de evrei, descrie deportările, discută cifrele deportaților incluse în lucrările de specialitate sau în rapoartele unor comisii care au investigat Holocaustul.

În ultimul capitol, autoarea meditează asupra inevitabilității, în contextul perioadei istorice date, eșecului dialogului interetnic în Basarabia anilor 1918-1940. Chiar dacă elemente ale conviețuirii și conlucrării amiabile se regăsesc cu prisosință de-a lungul anilor 1918-1932, odată cu radicalizarea opiniei publice în România, cu afirmarea mișcărilor de extremă dreapta în rândul românilor și germanilor basarabeni, după 1933 între grupurile etnice se ridică adevărate ziduri, ajungându-se, în multe cazuri, la ciocniri violente. Bine documentată, întemeiată pe cele mai noi realizări ale istoriografiei române, germane, ruse, lucrarea este o reușită prezentare a evoluției celor două comunități etnice din Basarabia sub două administrații diferite, contribuind astfel la o mai bună cunoaștere a trecutului unui teritoriu supus de prea multe ori provocărilor identitare.

Ștefan Purici

**Mitropolit Visarion Puiu, *Însemnări din viața mea*,
Iași, Editura Trinitas, 2004**

“Comemorațiile nu învie morții” spunea în vremea sa N. Iorga, și continua “ele scot din colțul lor de nemurire, unde arde înaintea lor numai lumina săracă a recunoașterii din partea celor puțini, chipurile mari ale trecutului și le aduc, în lumina făcliilor de pomenire înaintea atâtor care până atunci sau nu știau nimic despre acei oameni sau îi uitaseră”.

Printre chipurile mari ale istoriei neamului românesc în general și al istoriei Bisericii din Bucovina în special, un loc aparte îl ocupă mitropolitul Visarion Puiu, păstor și luptător, "călugăr ostaș" cum îl numea N. Iorga. Împlinirea în anul 2004 a 125 de ani de la naștere și 40 de ani de la moartea eruditului ierarh a fost prilejul unor manifestări științifice ce însoțeau slujbele de pomenire, dar și prilejul editării unei autobiografii care dă titlul volumului prezentat în aceste rânduri. Textul original a fost descoperit la Arhivele Naționale ale României și dat spre publicare la prestigioasa editură a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei - Editura Trinitas de către Dumitru Stavarache și Gheorghe Vasilescu.

Acest volum în procesul hotărât de reabilitare a memoriei sale, după ce în 2002 la Pașcani, locul de naștere a ilustrului ierarh, a fost publicat volumul Visarion Puiu, *Documente de pribegie(1944- 1963)*.

Mitropolitul Visarion Puiu, admirat și controversat, prețuit și prigonit, autoexilat în 1944 și condamnat la moarte în contumacie în 1945, prin tot ceea ce a făcut în îndelungata sa activitate pastorală s-a dovedit a fi o personalitate dinamică, complexă, ceea ce explică faptul că nu poate fi trecut cu vederea sau dat uitării, în acest sens înțelegând și actul din 25 septembrie 1990, când Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a anulat actul de caterisire, pronunțat în 1950, sub presiunea regimului din acea vreme.

Este semnificativă explicația pe care mitropolitul Visarion Puiu o dă în ceea ce privește scopul acestei lucrări "*spre a feri pe cei care ar dori să-mi cunoască vreodată viața de ierarh al Bisericii noastre ...de deduceri greșite, cum s-a întâmplat adesea pentru alții...știut fiind tuturor cât de mult ne place să ne răscolim trecutul, reflectând asupra clipelor plăcute, ca și a suferințelor din viață, dar memoria adesea scapă multe din ele și atunci poate fi ajutată de însemnări scrise*".

Partea întâi a lucrării prezintă date referitoare la primii ani de școală, activitatea în cadrul Episcopiei Romanului, la Academia teologică din Kiev, la Chișinău, la Curtea de Argeș, Hotin și Cernăuți, iar partea a doua este dedicată *Anexelor*. Din aceste anexe se detașează în mod special *Situația Fondului Bisericesc din Mitropolia Bucovinei în anul 1939*, cu date deosebit de importante pentru cunoașterea situației statistice a unei realități istorice *Fondul Bisericesc Ortodox din Bucovina*.

Datele cele mai puțin cunoscute de către obștea istoricilor și nu numai, sunt cuprinse în *Addenda*, date referitoare la anii exilului, date care au putut fi adunate la un loc din Biblioteca Română din Freiburg, Institutul "Don Calabria" din Verona, precum și din arhive personale ale unor familii stabilite în Italia, Elveția, Franța, date însoțite și de o listă completă a lucrărilor, studiilor și articolelor publicate, toate foarte folositoare pentru cel care ar dori să dedice cândva un studiu monografic *activității pastorale a unui ierarh român din prima jumătate a secolului trecut, un secol marcat de fenomenul secularizării, al ideologiilor totalitare și al violenței.* (+ Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Cuvânt înainte*).

Din cuprinsul acestei lucrări mai aflăm că de curând Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Bucovinei din Iași deține arhiva personală a Mitropolitului Visarion, iar o parte din obiectele personale ale ilustrului ierarh sunt expuse în muzeul dedicat memoriei sale, organizat la Mănăstirea Neamțu, unde ar fi dorit să fie înmormântat. După

terminarea citirii acestei lucrări putem spune că “*învățăm din istorie ce ne ajută să sfințim timpul și să dobândim viață veșnică*”.

Vasile M. Demciuc

**Adrian Gabriel Lepădatu, *Mișcarea legionară: între mit și realitate*,
Chișinău, Editura Cartier Istoric, 2005, 384 p.**

Prefațată de profesorul universitar Anton Caragea, lucrarea autorului bucureștean Adrian Gabriel Lepădatu, apărută în capitala Republicii Moldova, se remarcă prin îndrăzneala cu care abordează o temă deja clasică: problema extremismului de dreapta românesc. Scrisă într-un stil partizan, lucrarea se înscrie între cărțile apărute după schimbările intervenite odată cu îndepărtarea barierelor ideologice impuse de regimul comunist. Fără să apeleze la documentele arhivistice sau la multe surse de epocă, lucrarea se vrea o istorie prolegionară, scrisă într-un limbaj concis, clar, cu toate lacunele de documentare de care dă dovadă. Trecând pe lângă unele inexactități referitoare la materialul factologic ca și peste interpretările părtinitoare, cartea intitulată *Mișcarea legionară: între mit și realitate* aduce la cunoștința cititorului și o problemă mai puțin cunoscută, aceea a exilului legionar de după cel de-al doilea război mondial. Menționăm că autorul nu este istoric de specialitate ceea ce explică lipsa analizei critice a unor izvoare.

Lucrarea debutează cu o necesară *Introducere* (p. 11-21) în care autorul încearcă să-și justifice demersul istoric pe care l-a abordat în manieră proprie. Urmează apoi o serie de capitole care, din păcate, nu sunt numerotate, și care ar putea fi împărțite în funcție de etapele istoriei Mișcării legionare. În ceea ce numim primul capitol, intitulat *Antisemitism și ortodoxie* (p. 22-76) sunt analizate originea etnică controversată a lui Corneliu Zelea Codreanu și primii pași ai acestuia în viața politică: activitatea în Garda Conștiinței Naționale și relațiile sale cu Constantin Pancu, cercurile studentești și „generația de la 22”, activitatea în Liga Apărării Național Creștine și procesul văcăreștenilor. Câteva pagini sunt consacrate conflictului C.Z. Codreanu-Constantin Manciu, în lumina uni text mai puțin cunoscut – lucrarea Adelinei Manciu, *Pentru adevăr*. O binevenită analiză este făcută originii antisemitismului românesc și a versiunii simpliste a identificării evreului cu agentul bolșevic. O comparație mai puțin reușită între concepția „moderată”, în opinia autorului, a lui Codreanu și antisemitismul virulent al lui A.C. Cuza sau N. Paulescu încheie capitolul de debut al cărții. Următoarele capitole *Legiunea Arhanghelul Mihail* (p. 77-101), *Garda de Fier* (p. 102-116), *Cazul Duca* (p. 117-149), *Cazul Stelescu* (p. 150-158), *Moța-Marin* (p. 159-186) aduc în discuție extrema dreaptă românească în anii democrației parlamentare. După prezentarea episodului mai puțin cunoscut al prezenței lui C. Z. Codreanu în Franța sunt analizate înființarea Legiunii, structura organizatorică, relațiile cu L.A.N.C. și A.C. Cuza și primele turnee propagandistice din sudul Moldovei, Transilvania și Basarabia. Urmează o serie de pagini dedicate primilor trei ani ai domniei lui Carol al II-lea și relațiile acestuia cu Mișcarea legionară. Interpretarea partizană a acestui episod lasă locul unor exagerări și greșeli. Neconvingător sunt prezentate și episodul incendiului de la Borșa, alegerile din anii 1931

și 1932 și pătrunderea lui Corneliu Codreanu în Parlament. Un capitol pune în discuție asasinarea primului ministru I.G. Duca și procesul care a urmat. Sunt analizate și alte evenimente din anii 1933-1934: marșul „echipei morții”, condusă de preotul Ion Dumitrescu-Borșa prin Oltenia, Banat și sudul Transilvaniei, participarea lui Moța la Congresul Facist de la Montreaux și apariția taberelor de muncă. E adusă în discuție și analizată, prea succint controversa privind stipendierea Mișcării legionare de către Germania nazistă. Anul 1936 și evenimentele sale, cum ar fi apariția cărții *Pentru Legionari*, este creionat în jurul asasinării lui Mihail Stelescu. Dintre diversele variante care au circulat prin epocă și cele preluate de istoriografie asupra raporturilor dintre Codreanu și Stelescu, autorul a preluat-o pe cea mai riscantă. Ultimul capitol menționat debutează cu portretele celor doi fruntași legionari căzuți în Spania, participarea acestora la războiul civil spaniol și funeraliile organizate în țară. Pagini importante sunt consacrate alegerilor din decembrie 1937, guvernării Goga-Cuza și instaurării regimului autoritar carlist, însă de pe poziții partizane.

Urmează trei capitole dedicate regimului autoritar carlist *Un proces stalinist* (p. 187-217), *Destinderea* (p. 218-240) și *Revoluția legionară* (p. 241-253). De la început este analizat procesul lui Corneliu Zelea Codreanu și asasinarea sa care, în opinia autorului, capătă proporții mitice, exagerate. Nu sunt reale nici paginile conflictului dintre rege și Mișcarea Legionară. Anul 1939 nu este unul al victoriilor Legiunii. Nu este explicată clar și convingător nici ascensiunea lui Horia Sima și nici reînvierea Legiunii din anul 1940. Acesta nu se datorează succeselor interne ale legionarilor rămași după decapitarea Legiunii, ci a presiunilor externe. Ușor exagerate sunt prezentate și evenimentele din vara anului 1940, insistând asupra rolului pe care l-a avut Horia Sima în reorganizarea Legiunii, rapturile teritoriale din iunie și august 1940, dezorientarea regelui și a cercurilor care gravitau în jurul lui ca și dizidențele și ruptura din sânul Mișcării legionare. Al treilea capitol examinează simplist venirea generalului Ion Antonescu și abdicarea regelui, exagerând rolul mișcării putsch-iste conduse de Sima în evenimentele de la Brașov, Constanța și București.

Capitolele următoare *Statul Național-Legionar* (p. 254-280) și *Rebeliunea legionară* (p. 281-312) se concentrează pe guvernarea dualistă Antonescu-Sima și pe evenimentele din 21-23 ianuarie 1941. Sunt prezentate instituțiile și organizațiile create de legionari în aceste luni, fundal pe care apar primele disensiuni dintre cei doi parteneri de guvernare, de la manifestația din 6 octombrie 1940 până la ruptura definitivă de după asasinatele din 27-29 noiembrie. Evenimentele din 21-23 ianuarie 1941 sunt analizate din perspectiva Mișcării legionare, aducând în discuție controversele privind masacrele antievreiești din timpul rebeliunii. De asemenea, sunt consacrate pagini primilor doi ani de exil a liderilor legionari, a raporturilor dintre aceștia și a relațiilor româno-germane privind situația legionarilor din lagărele germane.

Urmează o serie de capitole interesante care insistă asupra unor episoade mai puțin cunoscute din istoria Mișcării legionare: *Guvernul Național de la Viena* (p. 313-324), *Armata Națională* (p. 325-334), *Nurnberg și marele exil* (p. 335-339), *Legiunea în marele exil* (p. 340-345), *Începuturi de viață legionară în exil* (p. 346-354), *Presa și editurile legionare din exil* (p. 355-358), *Rezistența anticomunistă* (p. 359-366) și *Universul concentraționar românesc* (p. 367-374). Sunt investigate pe rând Guvernul

Național de la Viena din anii 1944-1945 și crearea Armatei Naționale, ruptura definitivă dintre partizanii lui Horia Sima și adversarii lor și ultimele încercări de a lupta împotriva noilor realități politice din România de după 23 august 1944. Un capitol interesant îl constituie poziția Tribunalului Internațional de la Nürnberg, care, conform unor surse legionare ar fi absolvit Mișcarea de orice „crimă de război”. Trei capitole prezintă exilul politic al legionarilor în diverse state europene, după al doilea război mondial, ca Germania de vest, Italia, Franța, Spania dar și S.U.A. sau Canada. Totodată, este prezentată activitatea exilului politic legionar împărțit între conferințe, comemorări, activități de demascare a regimului stalinist din România sau publicarea unei vaste literaturi legionare în străinătate. Sunt amintite organizațiile în care s-au încadrat diversele facțiuni legionare dar și cotidienele și materialele propagandistice (cărți, broșuri, edituri, biblioteci) unde au publicat legionarii din exil. Două capitole sunt dedicate situației legionarilor rămași în țară, de la pactul dintre Nicolae Pătrașcu cu comuniștii, arestarea celei mai mari părți a Legiunii, până la rezistența anticomunistă – cu poziția centrală ocupată de Ion Gavrilă-Ogăranu – universul concentraționar și dispariția liderilor Mișcării înainte și după 1964.

Ultimul capitol *Revoluția din 1989 și Mișcarea legionară* (p. 375-378) aduce în prim plan poziția lui Horia Sima, publicată în declarația *Pentru cunoașterea adevărului* față de schimbările survenite în România în 1989-1990, dar și organizațiile tardive de orientare legionară apărute acum, locul central fiind acordat Legiunii conduse de profesorul Șerban Suru. Concluzia, justă, a autorului este că „locul ei [Mișcarea legionară] este acum numai în istorie, cu toate bunele și relele sale, fără să mai trezească ură și atașament” (p. 378). Lucrarea conține și o *Bibliografie* împărțită tematic în: Literatură legionară, Scrieri de epocă, Colecții de Documente, Lucrări de specialitate, Memorialistică, Diverse și Publicații.

Demersul lui Adrian Gabriel Lepădatu este curajos, însă se împarte între reușite și neîmpliniri. Pe de o parte, el reușește să depisteze o serie de surse legionare din exterior, pe care le îmbină cu o serie de lucrări și documente aflate în țară. Totodată, reușește să scrie un material inedit prin abordare, depășind unele bariere ale analizei anterioare asupra problemei. Multe din episoadele narate în carte sunt puțin cunoscute. Pe de altă parte, lipsa unei analize critice a surselor folosite îl fac să cadă într-un partizanat evident. De multe ori se contrazice încercând să-și demonstreze teoriile. De exemplu vorbește de sprijinul acordat de Germania, participantă prin diplomații ei la funeraliile lui Moța și Marin, în timp ce la altă pagină demonstrează lipsa oricărei colaborări între naziști și legionari. Vorbind despre alegerile din decembrie 1937 autorul ne spune că au fost falsificate, în schimb la altă pagină vorbind de succesul legionar în respectivele alegeri ne sugerează că au fost cele mai curate din perioada interbelică. De multe ori sunt exagerate portretele pe care le face liderilor legionari, exemplul cel mai elocvent fiind cel al lui Horia Sima. De multe ori se încearcă cosmetizarea caracterului antisemit a Mișcării ceea ce este departe de a fi adevărat.

Trecând peste toate acestea, lucrarea este una interesantă, abordând cu curaj una din cele mai controversate teme din istoria noastră contemporană. Multă vreme Mișcarea legionară a fost pusă la index și amintită doar ca unul dintre cele mai negre exemple din

istoria noastră. Legiunea aparține istoriei și ar trebui analizată fără părtinire pentru a încheia polemica deschisă pe această temă după 1989.

Radu Florian Bruja

**Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*,
București, Editura Enciclopedică, 2004, 478 p.**

La 16 ani de la căderea totalitarismului comunist, parlamentarismul românesc este încă o istorie în „șantier”. Temele de istorie contemporană a României sunt tot mai diverse iar specialiștii se consacră unor interpretări din ce în ce mai variate. Studiarea democrației parlamentare din România în perioada interbelică nu face excepție de la regulă. Într-o perioadă în care parlamentarismul este pentru noi atât de cotidian, abordarea unui astfel de subiect este absolut necesară. După jumătatea de veac de totalitarism pe care România l-a străbătut, democrația parlamentară interbelică ar putea părea mirifică. În realitate, sistemul parlamentar românesc dintre cele două războaie suferea de o serie de defecte care i-au conferit un puternic caracter de autoritarism. Istoricul german de origine română, Hans-Christian Maner, abordează această problemă din prisma teoriei parlamentarismului occidental și american. Originar din Târnăveni (județul Mureș) H.Ch. Maner a studiat atât în Germania cât și în România. Doctor al Universităților din Mainz și Leipzig, Hans-Christian Maner este cercetător științific al unor instituții de prestigiu din Germania, specializat în istoria modernă și contemporană a Europei Est Centrale și de Sud Est.

Lucrarea analizată în paginile următoare, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, conține un *Cuvânt înainte* semnat de profesorul Florin Constantiniu, o *Prefață* și patru mari capitole.

Primul dintre ele *A. Introducere* este împărțit în 1. *Sistemul parlamentar al României între democrație și regim autoritar. Câteva observații preliminare* (p. 7-8), 2. *Schiță istoriografică* (p. 8-13), 3. *Izvoarele documentare și situația lor* (p. 13-16) și 4. *Problematică și baze metodologice* (p. 17-25). Capitolul al II-lea intitulat *B. România în ajunul proclamării lui Carol al II-lea ca rege* este divizat în două secțiuni I. *Bazele parlamentarismului românesc* cu subcapitolele 1. *Caracteristici structurale ale sistemului până la sfârșitul primului război mondial* (p. 26-29) și 2. *Sistemul parlamentar între transformare și continuitate* (p. 30-49), și II. *Raporturile de forțe în anii '20 – Partidele și Coroana (1922/26-1930)* (p. 49-53). Al treilea mare capitol, *C. Sistemul politic 1930-1940*, partea centrală a lucrării, este divizată în două mari secțiuni. Primul I. *Schimbarea raportului de forțe – Coroana și partidele* are trei subcapitole, fiecare divizat în mai multe teme: 1. *Regele ca „actor” și „victimă”* (p. 54-83), 2. *Ideologie și teorie – reflectare și proiectare a practicii politice* (p. 83-104), 3. *Labilul compromis de guvernare (1933-1937/38)* (p. 104-203). Cel de-al doilea, care dă numele și cărții II. *Parlamentul (1930-1940) – unealtă a guvernului sau „arenă de luptă” a elitei politice?* este împărțit în următoarele secțiuni, de asemenea, fiecare fragmentat în mai multe subcapitole și teme: 1. *Parlamentul în intervalul 1919-1933 – privire generală* (p. 204-

207), 2. *Compoziția socială a Parlamentului – 1934-1937* (p. 207-212), 3. *Cultura politică în Parlament* (p. 213-227), 4. *Activitatea cotidiană din Parlament – teme și dezbateri* (p. 227-379) și *Noul Parlament în „noul regim” (1939-1940) – O încercare nereușită de reformă* (p. 380-389). Analiza parlamentarismului românesc se încheie cu capitolul D. *Epilog. Rezumat și considerații finale. Parlamentarismul românesc în context european* (p.390-410). Lucrarea mai conține o listă de *Abrevieri* (p. 411-412), o impresionantă *Bibliografie* (p. 413-467), împărțită tematic în 1. *Izvoare nepublicate* (p. 413-415), 2. *Izvoare publicate, Reviste și ziare, Memorii publicate, amintiri și cuvântări* (p. 415-422) și 3. *Literatură* (p. 422-467) și un *Indice de nume de persoane* (p. 469-477).

În debutul cărții sale, cercetătorul german pleacă de la o comparație a democrației românești din perioada interbelică și cea postdecembristă, arătând, cu surse occidentale lipsurile pe care regimul democrației parlamentare din România le-a avut în anii 30 ca și în prezent. În 2. *Schiță istoriografică* este prezentată contribuția adusă de cercetătorii din România la cunoașterea vieții politice interbelice din țară, arătând constrângerile la care au fost supuși istoricii români aplecați asupra perioadei respective, indicațiile date de liderii regimului comunist în studierea partidelor politice din România interbelică dar și dificultățile avute de cercetătorii străini de a se informa direct din sursele românești. De asemenea, sunt prezentate liniile directoare pe care istoriografia postdecembristă le-a trasat în cercetarea epocii interbelice. În 3. *Izvoarele documentare și situația lor* aprecierile referitoare la sursele arhivistice bogate analizate de autor aduc în evidență clar contribuția reală a autorului la dezvoltarea temei. În 4. *Problematică și baze metodologice* pune pe tapet problemele de bază ale României interbelice cu accent pe relația din cadrul triunghiului de putere Suveran-Guvern-Parlament. Prezentând seria de teorii asupra sensurilor parlamentarismului, autorul consideră că criza sistemului parlamentar nu trebuie ruptă de criza sistemului politic: „nu trebuie să i se ceară Parlamentului să fie mai bun decât poporul” (p.24). De asemenea, vorbind de criza sistemului parlamentar din România, leagă deceniul patru de cel anterior, la care face trimitere în repetate rânduri.

În debutul capitolului al II-lea *România în ajunul proclamării lui Carol al II-lea ca rege* examinează începutul istoriei democrației românești cu analiza Constituției de la 1866 și a condițiilor în care a apărut și a evoluat sistemul parlamentar din România modernă. Capitolul 2. *Sistemul parlamentar între transformare și continuitate* începe cu o prezentare a textului fundamental de la 1923 reliefând însă că el „conținea deja dispoziții îndreptate împotriva caracterului democratic al Constituției și care, în cele din urmă avea să ducă la anularea lor”, istoricul german referindu-se la legile privitoare la libertatea presei și la articolul 128 prin care se reglementa instituirea stării de asediu (p. 33). Câteva pagini sunt consacrate legii electorale din 26 martie 1926 care, opina autorul „întărea impresia lăsată de Constituție că o caracteristică importantă a sistemului politic din România în perioada interbelică era hegemonia aproape nelimitată a Executivului” (p. 36). Capitolul se încheie cu o scurtă prezentare a partidelor politice insistând pe partidele liberal și național-țărănist, a mișcărilor politice, a dizidențelor și a ascensiunii partidelor de extremă dreapta.

În cel de-al doilea capitol *II. Raporturile de forțe în anii 20 – Partidele și Coroana (1922/26-1930)*. *Privire de ansamblu* analizează situația României în vremea

regenței și revenirea prințului Carol în țară, proclamarea acestuia ca rege și a ecoului avut de acest moment în plan internațional.

Partea a III-a, *Sistemul politic 1930-1940*, cea mai amplă, structurată în două mari secțiuni, fiecare cu mai multe subcapitole debutează cu *I. Schimbarea raporturilor de forțe – Coroana și partidele* are ca prim titlu *I. Regele ca „actor” și „victimă”*. În debut autorul face o scurtă analiză a primilor doi ani de domnie a regelui Carol al II-lea insistând asupra relațiilor acestuia cu Iuliu Maniu. El opinează că „ruptura dintre Maniu și Carol nu avea la bază conflictul dintre forțele democratice și cele nedemocratice, acesta era mai degrabă tocmai urmarea ciocnirii unor opinii autoritare diferite” (p. 57). Un subtitlu este dedicat „guvernului de uniune națională” Iorga-Argetoianu, a ecoului acestui cabinet în străinătate și a intențiilor suveranului de a instaura un regim „peste partide”. În câteva pagini sunt prezentate concepțiile politice și sociale ale regelui, istoricul german optând pentru un suveran actor implicat nu numai în problemele politicii de stat cât și în cele sociale, exemplificând prin contribuția regelui la asanarea moravurilor, la dezvoltarea bazei tehnico-materiale a lumii rurale, la promovarea culturii. Autorul refuză să acorde lui Carol imaginea unui rege dictator, insistând mult pe declarațiile, cuvântările și memoriile suveranului și concluzionând că acesta avea rețineri în a prelua puterea absolută. Un subcapitol este consacrat și camarilei, a raporturilor dintre Elena Lupescu sau alți membri ai camarilei cu regele dar și a nemulțumirilor față de acest grup de influență, exemplificând prin „cazul Gh. Forțu”.

Capitolul 2. *Ideologie și teorie – reflectare și proiectare a practicii politice* debutează cu câteva concepții care atacau parlamentarismul și propuneau un model de stat, naționalist și autoritar, autorii la care apelează fiind Constantin Rădulescu-Motru, Pamfil Șeicaru și Nichifor Crainic. Sunt dedicate pagini și ideilor promovate de Nae Ionescu dar și de tânăra generație de intelectuali ca E. Cioran, C. Noica, M. Eliade sau M. Polihroniade. De pe poziții de stânga, Mihail Ralea și Tudor Teodorescu-Braniște sunt prezentații cu propriile concepții asupra democrației și a viitorului acestuia. Sub titlul 2.4. *Perceperea transformării politice prin conceptul istoric de Transformare* Hans-Christian Maner face o analiză semnalelor și mesajelor primite în anii '30 de rege de la diverși cetățeni ai țării și care, în majoritate propun desființarea parlamentarismului și preluarea puterii depline de către suveran. Iată cum se adresează un tâmplar unui deputat: „aici, la dv. Se vorbește mult, dar am impresia că trei zile umplute cu vorbărie [...] fac mai puțin decât fac eu într-o zi” (p. 101). Un altul, mult mai tranșant, îi scria regelui: „Nu avem nevoie de Cameră și de Senat, ci doar de 10-20 persoane capabile și de Maiestatea Voastră” (p. 103).

Capitolul 3. *Labilul compromis de guvernare (1933-1937/38)* analizează reconfigurările politice ale anului 1933, conjunctura în care a fost adus la guvernare P.N.L., îi face un reușit portret liderului formațiunii liberale, I.G. Duca, programul liberal de guvernare și alegerile din decembrie 1933. Autorul analizează și împrejurările, dar mai ales consecințele asasinării primului ministru liberal I.G. Duca concluzionând că asasinatul „poate fi considerat o premisă îndepărtată a loviturii de stat comise în februarie 1938” (p. 112). Totodată sunt analizate conjunctura numirii lui Gh. Tătărescu în funcția de prim ministru. După o scurtă prezentare a personalității și ideilor politice ale lui Tătărescu, istoricul german trece la analiza primelor măsuri luate de guvernul liberal,

amintind de decretele care limitau libertățile civice, consecință a asasinatului dar și relației pe care Tătărescu înțelegea să o aibă cu Parlamentul.

Un subtitlu 3.5. *Eșuarea atentatului și loviturii de stat din 1934* îi oferă autorului posibilitatea de a demonstra raporturile regelui cu armata și implicarea sa din ce în ce mai activă în lupta pentru puterea deplină în urma căreia atât partidele cât și legislativul suferă o pierdere de teren. O analiză este dedicată partidelor politice în anii 1934-1935 surprinzând disensiunile dintre tătărăscani, liberalii din jurul lui Dinu Brătianu dar și tinerii georgiști; din sânul țărăniștilor scindați între vaidiști și partizanii lui Maniu, încercările de fuziune cu iunioniștii și lupiștii, apariția Frontului Românesc, a Partidului Național Creștin și a Partidului Total pentru Țară. De asemenea, face observații asupra remaniierilor guvernamentale dese, poziției guvernului față de partidele de extremă dreapta și P.N.Ț. Raporturile dintre putere și opoziție ca și cele dintre diversele partide sunt analizate prin prisma apariției gărzilor de partid „confruntarea pașnică de idei amenințând să degenereze într-o luptă fățișă” (p. 178).

Autorul opinează că anul 1937 a debutat printr-o luptă „orizontală pentru putere între mai multe partide de opoziție” și o luptă „verticală între forțele de opoziție și guvern” (p. 181). Este surprinsă și schimbarea atitudinii regelui față de Mișcarea Legionară după refuzul lui Codreanu de a-i preda regelui conducerea Mișcării. Hans-Christian Maner surprinde cu finețe agitația vieții politice din timpul campaniei electorale din 1937, negocierile dintre partide sau încercările regelui de a găsi o formulă convenabilă de guvern. La sugestia lui C. Argetoianu, crede autorul, regele a luat în calcul un vechi deziderat: cel al guvernării personale. Sunt surprinse și rațiunile numirii guvernului Goga-Cuza și avatarurile acestei guvernări.

În ultimul subtitlu a părții a doua istoricul german demonstrează cu numeroase surse că lovitura de stat din 10/11 februarie 1938 nu este rezultatul exclusiv al regelui. Carol al II-lea profită de o serie de factori interni și externi dar acționează și la sugestia unei pleiade de personalități politice în frunte cu Armand Călinescu, Argetoianu, Iorga. Mai mult, el nu vede o ruptură profundă între perioada 1930 și cei doi ani de regim autoritar carlist, prăpastia fiind între anii 1930-1940 și regimurile care au urmat.

Al doilea capitol *II. Parlamentul (1930-1940) – unealtă a guvernului sau „arenă de luptă” a elitei politice?* debutează cu o scurtă analiză a sistemul parlamentar din anii 20, a raporturilor executiv-legislativ și a dependenței Parlamentului de Guvern. 2. *Compoziția socială a Parlamentului – 1934-1937* este surprinsă și cu ajutorul unor tabele, compoziția pe vârste, pe profesii, (cea mai mare pondere având-o avocații și proprietarii funciari), dar și sub aspectul instruirii parlamentarilor. Un aspect interesant, identificat de Hans-Christian Maner este faptul că între legislativele liberale și cele țărăniște nu existau diferențe sub raportul profesiilor parlamentarilor ceea ce dovedește că „n-a avut loc un transfer de putere de la o clasă la alta”(p.212) în urma schimbărilor de Guvern.

Capitolul 3. *Cultura politică în Parlament* începe cu câteva date teoretice despre regulamentul celor două camere care trebuia deopotrivă „să împiedice majoritatea de a degrada Parlamentul făcând din el un automat de vot și totodată să împiedice opoziția de a-l lăsa să degenereze devenind un simplu local de pălăvrăgeală” (p. 213); sunt prezentate și prevederile privind aplicarea Regulamentelor dar și modalitățile de încălcare a

acestora: dezbaterile bugetului de stat sau atitudinea unor parlamentari, exemplificat fiind cazul național-creștinului Nichifor Robu care a depășit în repetate rânduri litera regulamentului.

4. *Activitatea cotidiană din Parlament – teme de dezbateri* este o analiză teoretică asupra unor concepții contrare democrației parlamentare. Completând un capitol anterior, autorul pune parlamentarismul în luptă cu o serie de teorii formulate de liberali, țărăniști dar și de corporatistul Manoilescu sau reprezentanții unor partide radicale: Partidul Național Agrar sau L.A.N.C./P.N.C. Între dezbaterile din Parlament, autorul se oprește la lupta dintre guvernării liberali și opoziție pe problema extremismului din România și pericolul pe care l-a reprezentat pentru autoritățile de stat.

În subcapitolul 4.3. *Diacronia politicii sociale, financiare și economice* autorul expune realitățile unei țări relativ înapoiate, cu mental colectiv distinct, atitudini extrem de diverse, cu rata analfabetismului și instruirii scăzute, cu superstiții și exaltări religioase, cazul „minunii de la Maglavit” având ecou în Parlament. Este analizată și dezbaterile din jurul unor chestiuni economice, ca legea bugetului sau taxele și impozitele impuse populației, legile privind lichidarea datoriilor din agricultură sau legislația agrară intervenționistă. Dezbaterile parlamentare au relevat și preocuparea guvernului pentru dezvoltarea industriei și crearea unor organisme, precum Consiliul Superior Economic, văzută de opoziția parlamentară „nu numai un semn al unui nou sistem economic, ci și al unui nou sistem politic” (p. 283). H.Ch. Maner examinează și corupția sistemului democrației parlamentare prin cazuri ca Afacerea Skoda sau Grosz-Cagero opinând că și aceste probleme au dus la erodarea fragilei democrații românești. Autorul conchide că și politica față de minorități a partidelor de la guvernare indică fragilitatea sistemului democratic din România. În subcapitolul 4.6. *Strategii de soluționare politic constituțională – reforma, regresul și experimentul* autorul analizează câteva încercări de reformare a societății românești, ca legislația administrativă, textul constituțional sau legea electorală prin prisma conflictelor putere/opoziție pe care acestea le-au generat.

În final istoricul german se consacră și altor tare a democrației parlamentare: starea de asediu ca o „chintesență a expresiei crizei politice” și o „constantă a practicii guvernamentale” (p. 342). Starea de asediu a însoțit toate guvernările de la Alexandru Averescu în 1920 până la prelungirea ei de patru ori în timpul guvernului Gh. Tătărescu. Un deputat declara: „în Austria, după asasinarea cancelarului Dollfuss sau în Iugoslavia, după atentatul împotriva regelui Alexandru, starea excepțională a fost ridicată după o săptămână” (p. 356) în timp ce în România devenise o normalitate. Câteva pagini sunt dedicate aplicării cenzurii, a modalităților prin care autoritățile centrale sau locale o manevrau și repercusiunii asupra vieții politice aduse de cenzură. Dificultățile cu care s-a confruntat legislativul român în anii 30 au fost sporite de legile privind apărarea ordinii în stat și de practica guvernării prin decrete legi ceea ce a dus la discreditarea gravă a instituției parlamentare. Aceste lucruri îl fac pe Hans-Christian Maner să conchidă că „sistemul autoritar ca singură cale de ieșire din această dilemă devenea din ce în ce mai plauzibil” (p. 380).

În ultimul capitol 5. *Noul Parlament în „noul regim” (1938-1940) – O încercare eșuată de reformă* Maner face un raport asupra structurii legislativului din anii regimului autoritar carlist, evidențiind caracterul corporatismului acestuia, în ciuda faptului că 62%

dintre senatori mai avuseseră cel puțin un mandat. Autorul analizează asemănările și deosebirile dintre legislativul F.R.N. și cele anterioare, concluzionând, just că, deși s-a instituționalizat o practică întâlnită și în trecut, rolul Parlamentului s-a diminuat în favoarea executivului.

D. Epilog. Rezumat și considerații finale. Parlamentarismul românesc în context european este intitulat capitolul concluziilor lucrării. Reforma legii electorale, sistemul de votare, fraudele electorale, starea de asediu, cenzura, decăderea morală a clasei politice, influența camarilei asupra regelui, pericolul extremismului de dreapta sunt doar câteva din tarele democrației românești identificate de istoricul german. Acestea, bine justificate și argumentate l-au făcut să tragă concluzia că în România epocii, sistemul democrației parlamentare era unul formal cu o puternică tentă autoritară. H. Ch. Maner nu își încheie demersul decât după ce face și o comparație între democrația din România și cea din statele din jur. De exemplu, Polonia și statele baltice au avut un sistem parlamentar superior celui românesc înainte de a trece la autoritarism. În Austria și Cehoslovacia, deși nu au părăsit democrația au avut un parlamentarism bine definit înainte de 1933 când rolul legislativului a fost diminuat de executiv. În schimb, autorul include România, cu evidente asemănări, între Iugoslavia și Bulgaria, state cu o monarhie constituțională și nu una parlamentară. Demonstrația lui Hans-Christian Maner este bine argumentată, clară și convingătoare. În spatele lucrării avem un istoric cu laboratorul științific bine întocmit. Ideile sale sunt relativ noi pentru istoriografia românească iar demersul este absolut necesar. Analizând detașat un subiect încă nestudiat pe deplin, Hans-Christian Maner atrage atenția asupra precarității sistemului democrației parlamentare din România în anii 30 și oferă un exemplu și pentru prezent.

Radu Florian Bruja

Serge Cordellier, Élisabeth Poisson (concepție și coordonare editorială), *Națiuni și naționalisme*, traducere: Brândușa Prelipceanu, Postfață: Mirela-Lumița Murgescu, București, Editura Corint, 2002, 182 p.

Paradoxul lumii contemporane în planul afirmării identităților și solidarităților este reliefat inclusiv de viziunea pluridimensională a conceptului circumscris termenului “național”, determinată de înțelegerea, percepția sa rațională, pe de o parte, respectiv de valorizarea afectivă, de altă parte. Oscilând între cele două tendințe diametral opuse – susținerea, fără rezerve, a valorilor încorporate de statul național, văzut drept cadrul ideal, prestabilit, organic al desfășurării acțiunilor umane, respectiv, în cealaltă optică, considerarea statului-națiune ca fiind anacronică, depășită de cerințele postmoderne ale unei lumi ce evoluează – un alt paradox - fie spre o integrare superioară, supra-națională, fie spre fărâmițare, tribalism, regionalizare – orice temă legată de abordarea fenomenului național nu poate lăsa indiferent pe nimeni, o anume abordare stârnind adeziune și contrariind în același timp.

Controverse fundamentale se regăsesc în analizele contemporane privind “națiunea” și “naționalismul”. Este acesta din urmă noua religie secularizantă a lumii

moderne, cum îl definea Georg L. Mosse? E naționalismul o ideologie politică, seculară, practică și optimistă, după formularea unuia dintre cei mai cunoscuți istorici ai domeniului, Anthony D. Smith? Sau este o mișcare politică, specifică modernității, care a încercat să pună de acord națiunea și statul într-un raport considerat organic (a se vedea în acest sens explicațiile unor John Breuilly, John Plamenatz, Eugene Kamenka)?

Alte întrebări, la fel de pasionante, se referă la caracterul esențialmente modern al națiunii (Ernest Gellner, de pildă) sau la concepția organicistă a unei legături inextricabile între etnie și națiune, conducând, astfel, departe în trecut, spre originile națiunilor moderne. Este valabilă dihotomia, puternic conturată în secolul al XIX-lea, în percepția națiunii ca o creație voluntară, contractualistă a modernității (națiunea politică, descrisă de Ernest Renan și de școala franceză) sau în înțelegerea organicistă, bazată pe etnie, limbă, cultură (națiunea culturală, conturată în spațiul german)?

Am sugerat, succint, câteva dintre principalele probleme pe care le ridică studierea ideii naționale. Apărute, în ediția franceză, în capitala Franței, la celebra Éditions La Découverte, în 1995, studiile și articolele reunite în volumul de față, publicat în colecția *Geopolitică și geostrategie* a Editurii Corint, sunt o dovadă peremptorie a multiplelor probleme ridicate de tratarea fenomenului național și a răspunsurilor variate, care pot fi validate de comunitatea științifică.

După prezentarea autorilor studiilor și articolelor cuprinse în volum (pp. 5-8), în al său *Cuvânt înainte*, Serge Cordellier atrage atenția asupra evoluției ideii naționale și avertizează asupra pericolului confundării naționalismului cu problemele generate de realitățile complexe ale lumii contemporane, riscând astfel să nu înțelegem nici fenomenul național, nici complexitatea și avatarurile lumii în care trăim (pp. 9-10).

Cartea, compusă din studii și articole, este structurată în trei secțiuni. Prima dintre ele, cuprinzând șase studii, grupate sub titlul *Gândirea despre națiune și naționalism*, cu abordări teoretice, evidențiind opinii diverse asupra națiunii, naționalismului, statului-națiune, ideologiei acestuia, raporturilor majoritate-minoritate, naționalitate-cetățenie, ș.a., este cea mai importantă (pp. 11-70). Secțiunea a doua, *Configurații și reprezentări* (pp. 71-130) invită la o cunoaștere concretă a identității etnice și/ sau naționale a diferitor popoare, de pe toate continentele este o mărturie a puterii mitogenetice a naționalismului. Reacțiile analizate permit înțelegerea dinamismului fenomenului național și avertizează asupra exceselor pe care adeziunea, fără limite, la ceea ce Benedict Anderson numea, printr-o magistrală formulă, “comunități imaginate” (“imagined communities”), le provoacă. Cele zece studii, tratând despre etnicitate și identitate în Africa, naționalism în America Latină, mitul național arab, raportarea sârbilor, croaților și musulmanilor la statul-națiune, tragedia etnică din Africa, generată de războiul sângeros dintre populațiile hutu și tutsi, conflictele din spațiul caucazian sau situația identității naționale la francezi, japonezi și sud-africani, permit o rapidă trecere în revistă a gravității problemei naționale. În sfârșit, cea de-a treia secțiune, intitulată *Documente* (pp. 131-160), cuprinde zece fragmente din operele unor autori recunoscuți pentru competențele lor în problema abordată, fiind un decupaj sugestiv al întrepătrunderilor ideii naționale cu chestiunile de ordin politic, de drept internațional și social-culturale.

Extrem de folositoare, *Bibliografia generală* (pp. 161-167) permite o cunoaștere a lucrărilor reprezentative despre națiuni și naționalism. Este urmată de un Index (pp. 168-176) care facilitează consultarea problemelor abordate. Cartea se încheie cu o *Postfață* a Mirelei-Luminița Murgescu, bună cunoscătoare a problemei, care, în câteva pagini, prezintă controversile principale ale istoriografiei naționalismului și invită la o lectură, fără prejudecăți, a acestei cărți.

Volumul, la scrierea căruia au contribuit istorici, sociologi, politologi, filosofi, reușește, prin abordările diferite, să fie o abordare multidisciplinară a unei teme, care, prin importanța sa în contemporaneitate, nu poate fi doar apanajul istoricilor. O cercetare accesibilă și succintă, în studii relativ scurte, cu o mare varietate de opinii, capabilă să ofere o dare de seamă asupra stadiului actual al discuțiilor despre naționalism. Contribuția unor autori de origini etnice diferite, proveniți din Europa de Vest și de Est, dar și de pe alte continente (Africa sau Asia), chiar dacă reuniți în cadrul unor prestigioase instituții științifice din Franța, este o garanție a diversității și complementarității diverselor sensuri ale naționalismului în colțuri diferite ale lumii.

Efortul de conceptualizare și de lămurire a terminologiei, specific primei secțiuni, este lăudabil, cu atât mai mult cu cât sunt încorporate cele mai noi referințe pe plan mondial. Dezbaterile teoretice sunt însă fundamentate – și acesta este un lucru esențial – pe fenomenele istorice, pe procesele specifice desfășurate în epoca modernă, pe o înțelegere diacronică și sincronică a ideii naționale. O mențiune aparte se cuvine poate pentru studiul lui Gil Delannoi, *Naționalismul și cataliza ideologică* (pp. 35-43), în care se pronunță pentru deosebirea structurală dintre naționalism și alte curente ideologice și politice ale lumii moderne, cum ar fi liberalismul sau socialismul, întrucât naționalismul este “un hibrid rezultat din amestecul cu alte categorii ideologice” (p. 37).

Volumul acesta, prin detașarea etică de pasiunile pe care o atare problemă este susceptibilă a le trezi, prin echilibrul și maniera pozitivă, științifică de tratare a subiectelor, reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea aspectelor diferite ale unei problematici complexe. Este o dovadă de exigență, ce sugerează necesitatea abordării raționale a trecutului și prezentului, a raportului național/ universal, a problemei alterității apropiate (“străinul” de aproape, marginalul, minoritarul) sau mai depărtate (*celălalt* din afara granițelor statului).

Fără îndoială, lucrarea aceasta colectivă are și minusuri, inerente, dacă ne gândim la multitudinea autorilor cuprinși și a opiniilor exprimate. Unele probleme sunt reluate, repetate, explicate într-o manieră diferită. Terminologia suferă și ea, datorită raportării diferite la aceleași concepte. Metodologia folosită este diferită, după cum diferite sunt cerințele specifice disciplinelor de pe poziția cărora autorii operează, a instrumentarului diferit al istoriei, sociologiei, filosofiei, antropologiei sau politologiei.

Dar tocmai acest caleidoscop, cu fețe diverse, în care se reflectă aceeași problematică, poate fi, în același timp, o aspirație spre veracitate și o garanție a înțelegerii subtile și profunde a fenomenului național. Efortul însuși al coordonatorilor de a prezenta coerent, într-o înlănțuire logică, tematica abordată, conduce spre o sinteză ce reflectă stadiul actual al dezbaterilor pe tema națiunii și a naționalismului din spațiul francez, într-o manieră extrem de accesibilă. Pe scurt, un demers intelectual deloc lipsit de interes.

Dinu Balan